

Центр усної історії та біографістики
кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського
Львівського національного університету імені Івана Франка

Навчальні матеріали до запису поглиблених інтерв'ю в рамках виконання науково-дослідного завдання з курсу “Історія України другої половини ХХ – початку ХХІ століття”

Львів – 2017

Навчальні матеріали до запису поглиблених інтерв'ю в рамках виконання науково-дослідного завдання з курсу “Історія України другої половини ХХ – початку ХХІ століття” / Упорядники Г. Боднар, В. Качмар, О. Лукачук. – Львів, 2017. – 76 с.

Упорядники:

Боднар Г. А., к. і. н., доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського;
Качмар В. М., к. і. н., доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського;
Лукачук О. В., к. і. н., доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського (за сумісництвом), молодший науковий співробітник Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.

© Центр усної історії та біографістики кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка

© Автори програм інтерв'ю, 2017

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Програми інтерв'ю.....	9
Конструювання образу “іншого”, “свого / чужого” в пам’яті сучасного населення України (<i>Галина Боднар</i>).....	10
Повсякденне життя населення України в радянський період (кінець 1940-х – початок 1990-х рр.) (<i>Юлія Шелеп</i>).....	21
Кар’єрні практики випускників та студентів Львівського національного університету імені Івана Франка (<i>Оля Гординська</i>).....	32
Досвід (не)завершеної війни: пам’ять про зону бойових дій у розповідях воїнів-афганців (<i>Лідія Пакіш</i>).....	38
Участь в Антитерористичній операції на сході України (березень 2014 р. – лютий 2017 р.) (<i>Олена Лукачук</i>).....	46
Повсякденне життя сімей трудових мігрантів з України наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття (містить два питальники – для трудових мігрантів і дітей трудових мігрантів) (<i>Роксолана Максим’як</i>).....	51
Методичні поради до проведення напівструктурованого проблемного інтерв'ю.....	61
Супровідна документація.....	65
Персоналія.....	66
Дозвіл на використання матеріалів інтерв'ю.....	67
Паспортний лист.....	68
Протокол інтерв'ю.....	69
Біограма.....	71
Перелік супровідної документації та інших матеріалів при оформленні до архіву усної історії.....	72
Рекомендована література.....	74
Упорядники та автори програм інтерв'ю.....	76

Вступ

В другій половині ХХ століття гуманітарні студії зіткнулися з низкою теоретико-методологічних викликів. Дедалі більш вагомим стає антропологічний поворот, який призвів до виокремлення усної історії – міждисциплінарної галузі досліджень, що поєднує теоретичний і методологічний доробок історії, культурної антропології, соціології, психології та ін. Персональному свідченню відводиться вагова роль при вивченні взаємодії людини і суспільства, історичних і соціальних процесів в їх індивідуальному вимірі. Щоденники, усні свідчення не тільки відомих діячів, а й пересічних мешканців привертають дедалі більшу увагу дослідників і широкої громадськості. Персоніфікація минулого спонукає не просто написати біографію особистості, перелічити факти і події з її/його життя та діяльності, а поглиблено вивчати внутрішній світ, світоглядні орієнтири, моделі поведінки, систему мотивацій. Дослідження соціальних груп дає матеріал для колективних біографій і ширших узагальнень пануючих у суспільстві установок свідомості, системи образів та уявлень.

На сьогодні усна історія утвердилася як важлива частина історичних студій, є методом збору, збереження й інтерпретації свідчень людей про пережите та окремою галуззю досліджень водночас. Таким чином, сучасне розуміння терміну “усна історія” включає якісний процес дослідження, який ґрунтується на особистому інтерв’юванні, що “дає змогу розуміти смисли, інтерпретації зв’язків та суб’єктивного досвіду”, а також записи інтерв’ю (аудіо- чи відеозапис) як джерела для подальших досліджень та інтерпретацій. Інтерв’ю/усні свідчення поряд з архівними матеріалами, опублікованими збірниками документів, спогадами, пресою становлять вагомий комплекс джерел з історичних студій другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

“Мовчазний” в історії людський досвід дозволяє не лише розкрити прогалини недавнього минулого, доповнити відомості про знані події (*реконструкційний потенціал*), а, й це важливо, піднімати замовчувану проблематику, коректувати усталені та/чи суперечливі погляди, показати широку мозаїку індивідуальних досвідів пережиття, вивчати осмислення історичних подій та історичного досвіду (*студії пам’яті*). Живі студії відкривають нові проблеми (історію повсякденності, сім’ї, дитинства та ін.), прямо пов’язані з соціальними цілями історії, успішно використовуються в педагогічній практиці (відкривають альтернативні точки зору, розвивають критичне мислення), “оживлюють” музейні експозиції і архівні колекції, практикуються як “терапія спогадами” для травмованих пережитим і людей старшого віку.

Усна історія пройшла шлях від простого використання усних спогадів як джерела історичного дослідження в кінці 1940-х років, формування перших центрів дослідження усної історії до сучасних постмодерністських дискусій про способи конструювання ідентичностей, форми репрезентації, дискурсивні стратегії, інтертекстуальність в усних спогадах та ін. Процес інституціалізації усної історії як окремого напрямку історичних досліджень розпочався у США та країнах Західної Європи ще в 1960–1970-х роках, а в 1996 р. на ІХ Міжнародній конференції усної історії в Гетеборзі (Швеція) було створено світову Міжнародну асоціацію усної історії. Ключовими дослідниками з усної історії є Пол Томпсон, Луїза Пассеріні, Алессандро Портеллі, Роберт Перкс, Алістер Томсон та ін.

Починаючи зі середини 1990-х років усна історія як метод соціогуманітарних досліджень динамічно розвивається в Україні й здобуває щораз більше визнання в українській історичній науці. Проводяться міжнародні наукові конференції (“Усна історія в

сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень” (Харків, 27–28 жовтня 2006 р.), “Усна історія (не)подоланого минулого: подія – наратив – інтерпретація” (Одеса, 8–9 жовтня 2015 р.), “Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії кризь призму автобіографічної розповіді” (Львів, 25–26 вересня 2014 р.), наукової конференції “Усна історія в епоху змін: соціальні контексти, суспільно-політичні виклики, академічні стандарти” (Харків, 1–2 грудня 2016 р.); міжнародні науково-методичні семінари (“Усна історія: теорія та практика застосування” (Переяслав-Хмельницький, 11 травня 2006 р.), “Усна історія і дослідження соціокультурних трансформацій: минуле заради майбутнього” (Львів, 20–21 травня 2006 р.)); всеукраїнські круглі столи (“Усна історія в Україні: сучасність та перспективи” (Київ, 21 травня 2012 р.); публікуються дослідження з усної історії та спеціалізована методична література. В жовтні 2006 р. у Харкові створено Українську асоціацію усної історії (УАУІ) (<http://oralhistory.com.ua/>) (голова асоціації Гелінада Геннадіївна Грінченко, д. і. н., професор кафедри українознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна). В 2016 р. УАУІ зареєстровано як неприбуткову громадську організацію, затверджено Статут, визначено основні цілі і завдання діяльності.

Центр усної історії та біографістики створено при кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського в 2014 р.

Усна історія вже тривалий час практикується студентами спеціалізації “новітня історія України” в рамках наукових семінарів, написання курсових, бакалаврських, магістерських та дисертаційних робіт. Тематика зібраних студентами усноїсторичних матеріалів охоплює широкий спектр дослідницьких проблем: будні війни та стратегії виживання, образи війни, повоєнні депортації, національне підпілля 1940–1950-х років, “радянзоване” повоєнне повсякдення, образи жінки в радянському і пострадянському суспільстві, дослідження кар’єрних практик і професійних середовищ, уявлення про радянську партійну номенклатуру, досвід служби в радянській армії, політичні досвіди зламу 1980–1990-х років, розпад СРСР в громадській думці, феномен 1990-х років, а також історія локальних спільнот та ін. Студентські, а тим паче дослідження випускників-аспірантів, є добрими усноїсторичними проектами з наперед розробленими програмами інтерв’ю, охопленням широкого кола респондентів і належним реконструктивним перехресним аналізом та контент-аналізом.

З 2007 р. для студентів третього курсу історичного факультету спеціалізації “новітня історія України” читається дисципліна “Усна історія: теорія та методика дослідження” (доц. Боднар Г. А.). Курс з вивчення усної історії, окрім теоретичної частини, передбачає проведення інтерв’ю, заповненням супровідної документації, транскрибуванням запису інтерв’ю. Спочатку студенти засвоювали практичні навички проведення і опрацювання інтерв’ю на основі розробленої та апробованої програми поглибленого проблемного інтерв’ю про міграцію сільського населення до Львова в радянський період. У подальшому, з домінуванням кваліфікаційних робіт з історії другої половини ХХ – початку ХХІ століття, постала практичною потребою розробки студентських дослідницьких проектів – індивідуальне створення програми інтерв’ю та запис перших інтерв’ю після освоєння методичної частини курсу. Окрему групу аудіозаписів становлять автобіографічні інтерв’ю.

З 2015 р. в рамках виконання науково-дослідного завдання з курсу “Історія України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.” (доц. Качмар В. М.) щороку студенти четвертого курсу історичного факультету записують поглиблене напівструктуроване проблемне

інтерв'ю. Тематику інтерв'ю визначають наукові зацікавлення кращих студентів спеціалізації при написанні бакалаврських і магістерських робіт, а також актуальні запити історії сьогодення, історія Львівського університету.

Головні цілі Центру:

- Надання індивідуальних і групових методичних консультацій щодо реалізації наукових проектів з усної історії; підготовка студентів до запису усноісторичного інтерв'ю, розвиток усноісторичної освіти, розробка методичних матеріалів.
- Формування і поповнення архіву усної історії; сприяння використанню фондів архіву усної історії і біографістики кафедри в наукових дослідженнях, при написанні кваліфікаційних робіт.
- Реалізація наукових проектів з вивчення минулого України засобами усної історії, біографічних студій.
- Співпраця з науковими, навчальними, громадськими організаціями; популяризація усноісторичних досліджень.

Надання Центром усної історії та біографістики методичної допомоги в реалізації студентських наукових проектів, використання фондів архіву усної історії та біографістики в наукових дослідженнях, при написанні кваліфікаційних робіт сприяє формуванню фахівців-істориків, які зможуть використовувати здобутий досвід у власній науково-педагогічній діяльності.

Центр здійснює науково-дослідницьку роботу за наступними **тематичними напрямками:**

- ✓ історія Львівського університету (“Університетські досвіди та пам’ять: спогади про навчання і працю у Львівському університеті”, “Кар’єрні практики випускників та студентів Львівського національного університету імені Івана Франка”);
- ✓ радянська повсякденність (“Дитинство в Радянській Україні 1970–1985-х рр.”, “Особливості конструювання образу партійного працівника Української РСР у 1970-х – першої половини 1980-х рр.”, “Повсякденне життя населення України в радянський період (кінець 1940-х – початок 1990-х рр.)”);
- ✓ образи війни та революцій (“Особливості конструювання образу сучасного воїна в українській громадській думці (на прикладі окремого населеного пункту)”, “Досвід (не)завершеної війни: пам’ять про зону бойових дій у розповідях воїнів-афганців”, “Участь в Антитерористичній операції на сході України (березень 2014 р. – лютий 2017 р.)”, “Майдан: усна історія”);
- ✓ проблематика сучасності в усноісторичних дослідженнях (“Розпад Радянського союзу в громадській думці населення України 1991–2015 рр.”, “Чоловічі образи в українській громадській думці ХХ ст. у світлі соціокультурних стереотипів”, “Повсякденне життя сімей трудових мігрантів з України наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття”);
- ✓ студії пам’яті, постпам’ять (“Конструювання образу “іншого”, “свого / чужого” в пам’яті сучасного населення України”);

Архів Центр усної історії та біографістики на сьогодні міститься близько двохста інтерв'ю і щороку поповнюється новими матеріалами. Найбільшими є колекції з історії радянського дитинства (37 інтерв'ю), навчання і праці у Львівському університеті

(32 інтерв'ю), уявлень про гендерні ролі в сучасному українському суспільстві (47 інтерв'ю), аналізу образу сучасного військового (14 інтерв'ю), участі в Євромайдані (16 інтерв'ю).

Зібрані й оцифровані записи інтерв'ю передаються на зберігання до Архіву університету й розміщені на сайті архіву як проект “Архів усної історії”. Матеріали згруповані за тематичними рубриками з описами проектів, переліком та анотаціями інтерв'ю (детальніше див: <http://archive.lnu.edu.ua/proekty/arhiv-usnoji-istoriji/>).

Кожне інтерв'ю в архіві усної історії містить електронний запис, транскрипт, супровідну документацію (персоналію, дозвіл, паспортний лист, протокол, біограму) та додаткові матеріали (фотографії, документи), а отже є самодостатнім джерелом з можливістю подальшого використання науковцями-дослідниками. Матеріали архіву використовують при написанні випускних науково-кваліфікаційних робіт і наукових статей студенти спеціалізації та суміжних кафедр, молоді науковці.

Центр усної історії та біографістики кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського приймає на зберігання до архіву аудіо-/відеозаписи та інші документи, зібрані дослідниками в ході їхніх наукових пошуків. Центр забезпечує архівну обробку документів, їх зберігання, а також доступ до їхнього подальшого використання виключно у науково-дослідних цілях. Центр готовий забезпечити зразками супровідної документації для проведення інтерв'ю – паспортними листами інтерв'ю, типовими угодами, які оформлюють передачу прав, зокрема авторських, на записи інтерв'ю, дозволяють оформити згоду респондента на їхню публікацію.

Досвіди співпраці

Усноісторичні дослідження при кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського розпочались із роботи наукового семінару структурного підрозділу (доц. Аркуша О. Г., доц. Мудрий М. М.), в межах якої було започатковано виконання ряду кваліфікаційних робіт із залученням інструментарію усної історії, які згодом знайшли своє відображення у написаних на фаховому рівні магістерських роботах, дисертаціях на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, численних статтях, монографіях, підготовлених виступах для участі в конференціях, круглих столах тощо. Вже більше 15 років триває співпраця студентів та випускників кафедри із співробітниками та аспірантами відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в межах наукового консультування та публікації окремих праць з усної історії у наукових збірниках Інституту.

Центр разом з Українським інститутом національної пам'яті реалізує проект “Майдан: усна історія” (детальніше: <http://www.memory.gov.ua/page/maidan-usna-istoriya>). Відеозапис свідчень учасників протестних акцій листопада 2013 р. – лютого 2014 р. проводиться у студіях Львівської обласної державної телерадіокомпанії та студентського телебачення факультету журналістики Franko TV. Станом на 2016 р. записано 52 інтерв'ю (36 відео і 16 аудіозаписів). Узгоджується робота щодо публікації зібраних спогадів у міжінституційному виданні під робочо назвою “Майдан: регіональний вимір”.

У співпраці з Центром міської історії Центрально-Східної Європи (м. Львів) здійснено усноісторичні дослідження “Львів у ХХ столітті: історія однієї вулиці”, “Кастелівка: будинки та мешканці”, “Пошуки дому у повоєнному Львові: досвід Підзамче 1944–1960” у рамках загального проекту “М(ої) Розповіді: Усна історія і міські досвіди” (детальніше: <http://www.lvivcenter.org/uk/ust/>).

Участь у міжнародному дослідницькому проекті “Красне – вузлова станція переселень” (2–15 липня 2012 р., с. Красне та м. Буськ (Львівська область)), присвяченому документуванню, вивченню та збереженню усних свідчень жінок про пережите – примусові переселення, міжнаціональні відносини, повсякденне життя під час Другої світової війни та в повоєнні роки. Результатом проекту став освітній фільм, орієнтований на молодь. Проект був продовженням дослідження досвіду післявоєнних депортацій “Пам’ять і забування” (2010 р.) Протягом двох тижнів міжнародна команда в складі 12 дослідниць з Польщі, України і Німеччини вивчала історію примусових повоєнних переселень. Організаторами проекту були неурядові організації трьох країн: Фондація “Добра Воля”у співпраці з “Жіночою Фондацією” (Краків, Польща), Міжнародна школа Рівних Можливостей (Київ, Україна), а також Jugendwerk der AWO Württemberg (Штутгарт, Німеччина) у партнерстві з MONAliesA e.V. (Лейпциг, Німеччина). Проект фінансувався у межах програми *Geschichtswerkstatt Europa* за посередництвом Фонду “Пам’ять, Відповідальність, Майбутнє” (детальніше про проект: <https://stacjakolejowakrasnebusk.wordpress.com/>).

Центр усної історії та біографістики активно співпрацює з Українською асоціацією усної історії та регіональними осередками, зокрема Центром усної історії при кафедрі новітньої історії України Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Інститутом усної історії Запорізького національного університету, Навчально-науковим центром при кафедрі історії та культури України Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди та ін. Працівники і студенти кафедри беруть активну участь у наукових конференціях з усної історії, є співорганізаторами (доц. Лукачук О. В.) ювілейної міжнародної наукової конференції до десятиріччя створення Української асоціації усної історії (1–2 грудня 2016 р., м. Харків).

Відповідальний за роботу Центру усної історії та біографістики – Сухий О. М., д. і. н., професор, завідувач кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського; керівник – Боднар Г. А., к. і. н., доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського; координатор проектів – Лукачук О. В., к. і. н., доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського (за сумісництвом).

Програми інтерв'ю

Конструювання образу “іншого”, “свого / чужого” в пам’яті сучасного населення України

Територія України віддавна поряд з українцями заселена іншими народами. В окремі історичні періоди й в конкретних населених пунктах українці поступалися, а то й були в меншості населення, а відтак “інші” залишили помітний вклад у розвиток, культурну спадщину, самоусвідомлення. До прикладу у Львові, згідно перепису населення 1931 р., майже половину мешканців (50,44 %) за ознакою приналежності до римо-католицької конфесії становили поляки, 31,9 % – іудеї (євреї) і 15,93 % – греко-католики (українці)¹; в Дрогобичі – 40 % євреїв, 33 % поляків і 25 % українців. Конструкт гармонійної багатокультурності на практиці нерідко зводився до паралельного буття національних спільнот та потреби вибору при перехресчуванні. Співжиття з “іншими” складалося по-різному, не було чорно-білим, а мозаїкою взаємовідносин і взаємних образів. Співжиття різних спільнот, як і співжиття окремих людей, не є гладким, а ще й у таких складних умовах ХХ століття.

Проблемною, такою, що ще живе в пам’яті людей є історія ХХ століття, “кривавого століття”, з двома світовими війнами, голодоморами, геноцидами, етнічними чистками, репресіями, депортаціями. У 1939–1941 рр., в часі першого радянського періоду, відбулися масові репресії, депортації й убивства. Внаслідок чотирьох основних хвиль депортації частину населення переселили у віддалені регіони СРСР, серед депортованих перших двох хвиль переважали поляки. Наприкінці червня 1941 р. з відступом радянської влади й приходом німецької місцевої влади виявилось масові вбивства в’язнів НКВС у тюрмах. В часі війни на територіях спільного проживання українців і поляків загострилося міжнаціональне збройне протистояння, однією з кривавих складових якого стала Волинська трагедія 1943 року. “Остаточне вирішення єврейського питання” означало приречення на смерть сотень тисяч українських євреїв, залишилися одиниці тих, хто вижили. Із повторним встановленням радянської влади поляків примусово виселили в 1944–1946 рр. на західні й північні терени Польщі, так звані “ziemie odzyskane”. Частина корінних українців емігрувала або була репресована радянською владою в 1939–1941 рр. і другій половині 1940-х років. У середині – другій половині 40-х років західний регіон заселили вихідці зі східних регіонів – Східної України та республік СРСР, насамперед Росії; українці, росіяни та євреї за національністю. Внаслідок індустріалізації вихідці з сіл і містечок західного регіону тікали від колгоспних буднів та безгрошів’я до великих міст, які з часом українізували.

Пам’ять про довоєнні чисельні національні спільноти не зберігалася в радянський час. Офіційна модель історичної пам’яті пізнього сталінізму ґрунтувалася на вкоріненій у масовій свідомості формулі “дружби народів” та ідеї “віковичного братерства” росіян і українців, а лібералізація життя в посталінський період не призвела до виходу за рамки офіційного радянського нарративу². Встановлення в радянської влади у вересні 1939 р. трактували як звільнення українців від соціальних і національних утисків польських панів. Стиранню пам’яті про “інших” передувало практично повне усунення візуальних образів (пам’ятників, символів) попереднього часу. В офіційних нарративах Другої світової війни не йшлося про

¹ Макаруч С. Евакуація поляків зі Львова у 1944–1946 рр. // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura: Studia z dziejów miasta / Pod redakcją Kazimierza Karolczaka.* – Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2002. – Т. IV. – С. 401.

² Кисла Ю. Конструювання української історичної пам’яті в УРСР впродовж сталінського періоду (1930-ті – 1950-ті рр.) // *Міжкультурний діалог.* – К, 2009. – Т. I: Ідентичність. – С. 221–244.

польське населення в роки німецької окупації, польський підпільний рух, роль поляків у відвоюванні регіону в німців, а лише про їхнє небажання виїжджати до Польщі. Винищених ж євреїв у Голокості трактували як жертв на рівні з усім населенням і не виокремлювали серед загиблих у роки війни³. Зникнення “інших”, а ще в умовах радянської дійсності, відкрило соціальні люфти. Українці, росіяни та інші посіли місця, які раніше належали полякам і євреям. З 1945 р. не вживали словосполучення “знищення єврейського населення”, як і “цивільне населення”, “громадяни”, а тільки “невинне радянське населення”, “мирне населення”⁴.

Як вже склалося в шкільних підручниках з історії і нерідко в академічному середовищі домінує україноцентричний підхід до висвітлення минулого. Аналізуючи українську історіографію єврейського питання, канадський історик українського походження Іван Павло Химка дійшов висновку, що *“традиціоналісти прагнуть захистити репутацію нації та заперечити уявлення про те, що українці також причетні до винищення євреїв під час Другої світової війни. Зокрема, вони хочуть захистити репутацію ОУН та УПА. Їм важко уявити складний наратив, що включатиме також і темні плями та тіні; вони прагнуть сяйливого минулого для своєї нації. Прихильники оновлення хочуть ризикнути й створити такий складніший наратив. Вони вважають, що чесне осмислення Голокосту – завдання, яке стоїть перед українськими дослідниками та інтелектуалами”*⁵. Зазначену вище схематизацію можна прикласти й на інші складні теми. Запропоновані нові візії на старі проблеми західних українців потрохи змінюють українську історіографію. Свідомісні зміни в українському суспільстві відбулися внаслідок подій Революції гідності. Потреба включення до історичної пам’яті поряд з українцями й інших народностей є очевидною, потреба спільної пам’яті.

Національна пам’ять вибудовує наратив жертви. Ян Блонський, польський історик літератури, в статті “Бідні поляки дивляться на гето”, рубіжному тексті для осмислення польським суспільством антисемітських стереотипів, зазначив: *“Обтяжувати може лише чужа кров. Кров власна, жертвна кров живить спомин, викликає жаль, співчуття, повагу. Вимагає пам’яті, молитви, справедливості”*⁶. Робота пам’яті йде над “своїм” стражданням. Ідентифікація себе як жертви унеможливує усвідомлення своєї можливої співучасті в злочині. Але *“немає невинних серед тих, хто вижив. Кожен вибирав стратегію меншої чи більшої зради. І якщо тішити себе тим, що ми – нащадки героїв, то ніколи не зрозуміємо, спадкоємцями якої історії ми є, і заручниками якої історії ми є”*⁷. Віктимологічний дискурс з переходом до нових поколінь відходить в минуле.

³ Гриневич В. Міт війни та війна мітів // Критика. – 2005. – № 5 (91). – С. 2–8; Amar T.C. Different but the Same or the Same but Different? Public Memory of the Second World War in Post-Soviet Lviv // Journal of Modern European History. – 2011. – Vol. 9. – Pp. 373–396. Українська версія опублікована на Historians.in.ua: <http://historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/183-taryk-syryl-amar-inaksha-ale-podibna-chy-podibna-ale-inaksha-publichna-pamyat-pro-druhu-svitovu-viynu-u-postradyanskomu-lvovi>.

⁴ Гнатюк Оля. Лекція Олі Гнатюк “Репресована пам’ять про війну та Голокост: Ольга Дучимінська та її оповідання ‘Епі’”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/vidteka/lecture-hnatiuk-repressed-memory>.

⁵ Химка І.-П. Рецепція Голокосту в посткомуністичній Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/223-223>.

⁶ Блонський Я. Бідні поляки дивляться на гето // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?yan_blonkskiy_bidni_polyaki_divlyatsya_na_eto&objectId=1081499. (Переклала з польської Наталка Римська за публікацією: http://tygodnik.onet.pl/30,0,21303,biedni_polacy_patrza_na_getto,artykul.html для часопису “Критика”).

⁷ Старовойт І. Про українські війни пам’ятей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/17973>.

В Україні не вироблена концепція колективної історичної пам'яті. В політиці пам'яті помітне “вилучення образу «іншого» з власної історії, або стереотипне бачення в образі «іншого» лише «чужого»”⁸. Хоча й розуміння сучасної культурної пам'яті, насамперед Другої світової війни, є спрощеним – мова не йде про заміщення радянського дискурсу на виключно націоналістичний. До прикладу місто Львів, творить свою особливу пам'ять зі суттєвим місцевим внеском до публічної сфери, однак відкрите продукування історичних образів не уберігає від “закритих, спрощених та зрештою неправдивих наративів”⁹. Спадщина “інших” переважно залишається турботою місцевих національних організацій і їхніх партнерів з-за кордону. В офіційному дискурсі й публічному просторі локальних громад неукраїнська спадщина представлена мало і не трактується значимою частиною минулого. Для пересічного українця Голокост і Волинська трагедія 1943 р. й залишаються давніми і не “нашими”.

Непроговорення складного минулого в українському суспільстві пострадянського часу – це фактично продовження політики замовчування тоталітарної епохи. Роками нав'язувану офіційну версію минулого змінила інша, діаметрально протилежна, але не завжди близька, теж частково нав'язана. Офіційну національну пам'ять поділяють далеко не всі. Доволі часто національна і сімейна пам'ять різняться. В колективній пам'яті індивідуальність нівелюється “колективним” – “ми є собою тільки завдяки пам'яті про минуле”¹⁰. Підхопивши офіційний національний наратив губиться власна життєва позиція й те багатоманіття життєвих випадків і рішень, а ще й у складних, швидкозмінних обставинах воєнних років. До цього ж, людська пам'ять вибіркова і конструктивна, тобто сепарує пережите і вибудовується, твориться, є поєднанням минулого досвіду і сучасних соціальних, політичних реалій, а не вікном у минуле, в якому можна відшукати “правду” про те “як воно було”. Слід також пам'ятати, що старші люди більшу частину свого життя провели в тоталітарній державі, яка привчила їх думати що й кому говорити, більше мовчати. Тому їм складно відкритися під час інтерв'ю, довіряти співрозмовнику, який розпитує, а відтак осмислити пережите повно і в деталях. Звиклі губитися в натовпі радянські люди недооцінюють власний пережитий досвід, не вважають за потрібне ним ділитися як маловартісним. Також люди перебували на межі фізичного і психічного виживання, коли руйнувалася система цінностей, а нові норми не вкладалися у голову; недругом міг стати будь-хто, навіть найближча людина. Страх паралізував діяльність, але й невтручання не гарантувало безпеки. Свіввина залишилася душевним тягарем навіть без співучасті в злочинах.

Легко братися судити і коментувати складні етапи нашої історії. Їх можна спробувати осмислити на підставі приватних досвідів безпосередніх учасників або їхніх нащадків (яких на сучасному етапі є ще змога опитати), а відтак осягнути не доступні спрощені схеми висвітлення минулого, а весь спектр мозаїки думок, вчинків, пережиття, роздумів над (не)сказаним, (не)зробленим, (не)побаченим. Багато з наших рідних, знайомих могли б

⁸ Подольський А. Українське суспільство і пам'ять про Голокост: спроба аналізу деяких аспектів // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – Київ, 2009. – № 1 (5). – С. 51.

⁹ Амар Т. С. Інакша, але подібна, чи подібна, але інакша? Публічна пам'ять про Другу Світову війну у пострадянському Львові. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/183-taryk-syryl-amar-inaksha-ale-podibna-chy-podibna-ale-inaksha-publichna-pamyat-pro-druhu-svitovu-viynu-u-postradyanskomu-lvovi>.

¹⁰ “[...] вітчизна – це не готель, у якому досить прибрати бруд після випадкових гостей. Вона збудована передовсім із пам'яті. Інакше кажучи, ми є собою тільки завдяки пам'яті про минуле. Не можемо довільно розпоряджатися цим минулим, хоча не відповідаємо за нього безпосередньо як особи. Мусимо його носити у собі, хоча буває прикро і боляче. І повинні прагнути, щоб його очистити” (Блонський Я. Бідні поляки дивляться на гето...).

відповісти на запитання, на які складно знайти відповідь, якщо б ми вміли їх вчасно запитати і хотіли вислухати. Володіючи знаннями про те, яким багатоманітним було наше минуло, легше питати так, щоб отримати відповідь на непроговорене, та знати заздалегідь або відчутти в процесі розмови про що краще промовчати. Осягнення масштабних суспільних процесів через особистісне сприйняття і переживання конкретної особи дозволяє не лише реконструювати пережите, але й говорити про сучасну пам'ять – що пам'ятають про минуле, як пережите сприймається, а відтак, пояснити формування сучасних ідентичностей. Тому в політиці пам'яті більш дієвим є можливість представити мозаїку життєвих досвідів про минуле зі змогою вибору для кожного своєї позиції, а не вдаватися до рівня “згори”. Супротивна позиція теж заслуговує на увагу, вона постала з особистого пережиття, яке не варта піддавати сумнівам. Отримана безпосередньо від очевидців інформація дає змогу подивитися на наше минуле з іншої перспективи, бачити взаємозв'язок здавалося б окремих історичних подій та їхній вплив на життя пересічних людей з різноманітними думками/рефлексіями щодо на перший погляд однозначного пережиття.

Програма інтерв'ювання про конструювання образу “іншого”, “свого / чужого” в усних спогадах сучасного населення України охоплює широкий спектр тематичних блоків запитань. В проект закладено два завдання на вибір студента/ки:

1). Опитати людей старшого віку (до 1940 року народження), очевидців подій 1940-х років, які можуть поділитися дитячими спогадами про пережите і побачене.

Це *реконструкція*, відтворення ситуації, середовища, історичного контексту або їх окремих елементів, вивчення динаміки формування й змін на підставі оповідей про індивідуальний щоденний “рутинний” досвід і практику інформантів. Також це вивчення як індивідуального, так і колективного *досвіду* “проживання” певних історичних подій на основі дослідження міжособистісних взаємозв'язків, індивідуальних життєвих прагнень та моделей їхньої реалізації в історичній перспективі.

2). Опитати людей 1940–1955 років народження, так званого воєнного і повоєнного покоління, котрі не мають системних власних спогадів, бо були ще малолітніми дітьми, але зростали в складних умовах і на основі фрагментарних власних спогадів та під впливом почутого від батьків, діда-бабці, родичів сформували свої уявлення про окреслений в питальнику час і образи різних національних груп, міжнаціональні взаємини.

Частково це *реконструкція* і вивчення *досвіду* (на базі власних дитячих спогадів), але значною мірою вже дослідження *історичної пам'яті* як складного соціокультурного феномену, пов'язаного з осмисленням історичних подій та історичного досвіду (реального та/або уявного). Мова йде про колективні уявлення про події, пережиття, національні образи, які закладені в питальнику.

Тому, якщо людина, з якою записується інтерв'ю, не має власних спогадів про час до її народження чи раннього дитинства, потрібно наявні в питальнику запитання перефразувати крізь призму (не)збереження в пам'яті. Наприклад, у тематичному блоці “Довоєнний період/спогади дитинства” слід питати про збережені в пам'яті оповідач/чки образи довоєнного життя (сільська/міська громада, національні групи, міжнаціональні взаємини та інше) та з яких джерел почерпнуті ці образи – родинні перекази (розповіді батьків, діда-бабці, родичів), шкільні підручники, засоби масової інформації (газети, телебачення), наукова література та інше.

**Програма поглибленого інтерв'ю
про особливості конструювання образу “іншого”, “свого / чужого”
в пам'яті сучасного населення України**

Вступне слово інтерв'юера до першої наративної частини інтерв'ю

Зазначення дати і місця запису, представлення

Сьогодні ... (вказіть дату, місяць і рік та місце запису інтерв'ю (село/місто, район, область)).

Доброго дня, я – студент / студентка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (вказіть Ваше прізвище та ім'я), беру участь у записі усних свідчень про національні спільноти, які заселяли і заселяють наш регіон, міжнаціональні взаємини, особливості конструювання образу “іншого”, “свого / чужого” в пам'яті сучасного населення України.

Наративна частина інтерв'ю

Перше наративне запитання:

- Розкажіть, будь ласка, про свій життєвий шлях – усе, що вважаєте за потрібне, не обмежуючись в часі.

(Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Наприклад, можна сказати наступне:

- Кожна людина прожила більший чи менший часовий відрізок й може зупинитися на важливих чи вартих для проговорення моментах свого життя, а насамперед люди старшого віку, життєві долі яких пов'язані з складними й травматичними подіями Другої світової війни, повоєнних років, життя в радянській державі.

Друге наративне запитання:

- Розкажіть, будь ласка, про представників інших національностей (поляків, євреїв, росіян, німців та інших), які були / є поряд (сусіди, знайомі, друзі, родичі).

(Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Наприклад, можна сказати наступне:

- До середини ХХ століття в нашому регіоні були чисельні національні групи поляків, євреїв, німців. Євреїв знищили в роки війни, поляків депортували на захід Польщі. З кінця 1940-х років, після відновлення радянської влади, сюди переїхало багато вихідців з колись радянської України і Росії, українців і росіян, євреїв. Розкажіть про свої взаємини/співжиття/ставлення з “іншими”. Якою була їхня доля (якщо їх немає)?

Друга частина інтерв'ю

Запитання-уточнення, що стосуються таких тематичних блоків

Родина

➤ Розкажіть про своїх батьків та родину.

Коли і де Ви народилися?

Назвіть і коротко розкажіть про батьків. Де батьки працювали?

Як і де проходили Ваші дитячі роки?

Розкажіть про свої шкільні (та студентські) роки.

Довоєнний період / Спогади дитинства

➤ Розкажіть, будь ласка, про своє життя до початку Другої світової війни (до 1939 р.).

Якими є Ваші спогади з дитинства?

Якою була сільська/міська громада населеного пункту, де ви народилися/зростали?

Представники яких національних груп проживали в Вашому населеному пункті й окрузі?

Якими були міжнаціональні відносини мешканців (поляки, євреї, українці та ін.)?

Розкажіть про навчання в школі (вчителі, навчання, шкільні товариші / товаришки).

Що Вам відомо про релігійне життя різних національних груп?

Яким було повсякденне життя (свята, похорони, весілля, харчування (раціон і т. д.).

Розкажіть детальніше про поляків. Якою була чисельність поляків? Яким був їхній соціальний статус? Де проживали? Чим займалися?

Якими є Ваші спогади про поляків?

Яким було відношення польської влади до українців?

Яким було ставлення українців до поляків?

Чи схвалювалися міжнаціональні шлюби?

Чи мали Ви родичів-поляків? Якими були відносини батьків, родичів-українців з родичами-поляками?

Чи мали Ви товаришів серед поляків?

Яким було (не)співжиття зі сусідами-поляками?

Чи святкувала Ваша родина римо-католицькі (польські) свята?

Чи було таке, що розрізняли “своїх” і “чужих” поляків? Якщо було, то кого саме і чому так називали?

Якими були стереотипи / загальноприйняті уявлення щодо польського населення?

Розкажіть детальніше про євреїв. Якою була чисельність євреїв? Яким був їхній соціальний статус? Де проживали? Чим займалися?

Якими є Ваші спогади про євреїв?

Яким було ставлення євреїв до українців?

Яким було ставлення українців до євреїв?

Чи відомі Вам міжнаціональні шлюби? Якщо так, то якою була їхня доля і взаємини з родичами?

Чи мали Ви товаришів серед євреїв?

Яким було (не)співжиття зі сусідами-євреями?

Як Ваша родина ставилася до єврейських свят?

Чи було таке, що розрізняли “своїх” і “чужих” євреїв? Якщо було, то кого саме і чому так називали?

Які панували стереотипи щодо єврейського населення? (“хитрий”, “гендляр”...)

Розкажіть детальніше про німців. Якою була чисельність німців? Яким був їхній соціальний статус? Де проживали? Чим займалися?

Якими є Ваші спогади про німців?

Яким було ставлення німців до українців і навпаки?

Чи відомі Вам міжнаціональні шлюби? Якщо так, то якою була їхня доля і взаємини з родичами?

Чи мали Ви товаришів серед німців?

Яким було (не)співжиття зі сусідами-німцями?

Яким було релігійне віровизнання німців? Ставлення оточуючих?

Чи було таке, що розрізняли “своїх” і “чужих” німців? Якщо було, то кого саме і чому так називали?

Які панували стереотипи щодо німецького населення? (“ретельний”, “раціональний”...)

Чи згадувалося людьми життя за Австро-Угорської імперії?

Яким описувалося життя за “австрійських часів”?

Яким був образ імператора?

Яким конструювався образ Австрії?

Чи були/є “австрійські часи” об’єктом ностальгії? Розкажіть детальніше.

Який у Вас особисто сформувався образ “австрійських часів”? Чому?

З яких джерел формувався образ / образи “австрійських часів” – шкільні підручники, преса / телебачення, художня література, наукова література, родинна пам’ять? Розкажіть детальніше.

Якою є австрійська спадщина?

Які архітектурні пам’ятки австрійського періоду Вам відомі? Розкажіть детальніше.

Якою є пам’ять про “австрійські часи” зараз?

Чи встановлені знаки вшанування пам’яті про “австрійські часи”? (пам’ятники, меморіальні дошки та ін.) Якщо немає, то якою є Ваша думка щодо (не)потреби їхнього встановлення?

Яким було ставлення до ромів (циган)?

Які панували стереотипи щодо циган?

Які ще інші національні групи були представлені у Вашому населеному пункті? Розкажіть детальніше (опитувати на зразок питань, наприклад, про поляків)

Які панували уявлення щодо радянської влади ще до її приходу?

Чи було відомо про голод, репресії в радянській Україні?

Початок Другої світової війни, радянська влада в 1939–1941 рр.

- Розкажіть, будь ласка, про початок Другої світової війни і радянський період 1939–1941 рр.

Що Ви пригадуєте про початок війни? Якими були настрої населення? Що (не)говорилося про війну?

Як населення сприйняло прихід радянської влади? Чи змінювалося ставлення до радянського і як змінювалося?

Перша зустріч з радянським – це були, як правило, радянські солдати. Якими запам’ятали солдат Червоної армії? (зовнішній вигляд, про що з ними говорили та ін.)

Якими Ви пам’ятаєте представників радянської влади/радянських посадовців?

Якою була політика нової влади? (економічна, культурно-освітня та ін.)

Як відгукувалися представники Вашої родини, батьків до радянської влади і чому?

Яким було ставлення поляків, євреїв та представників інших груп до радянської влади?

Якою була політика радянської влади щодо різних національностей: українців, поляків, євреїв, німців та інших? Розкажіть детальніше.

Хто лояльно ставився, співпрацював з радянською владою? Як це сприймалося оточуючими?

Що Вам відомо про репресії радянської влади в 1939–1941 рр.? Які родини/люди були вивезені в Сибір у 1939–1941 рр.? Чи (не)впливала національність на переслідування? Представники яких національних груп були репресовані? Що сталося з їхнім майном? Що Вам відомо про масові репресії і вбивства, вчинені НКВД, в червні 1941 р.?

Якими були настрої населення щодо німецької окупації Польщі? Що було відомо про німецьку окупаційну політику?

Що Вам відомо про переїзд-утечу населення з польських територій від німецької окупації на схід до підрадянських терен?

Чи було Вам відомо про нацистську расову політику?

Друга світова війна / Під німецькою окупацією

➤ Розкажіть, будь ласка, про німецьку окупацію в роки Другої світової війни.

Яким запам'яталось встановлення німецької влади?

Які зміни відбулися з приходом німецьких військ?

Якою була політика нової влади? (економічна, культурно-освітня та ін.)

Хто (не)співпрацював із німецькою владою?

Як проводилося вивезення на роботу до Німеччини? Чи повернувся вивезені? Якими ділилися спогадами про своє перебування там?

Хто був мобілізований до дивізії “Галичина” та інших формувань Вермахту та їх участь?

Якою була політика німецької влади щодо різних національностей: українців, поляків, євреїв, німців та інших? Розкажіть детальніше.

Опишіть Ваші особисті враження від спілкування чи спостереження за поведінкою німецьких військових і цивільних.

Як відгукувалися представники Вашої родини, батьків про німецьку владу і чому?

Який у Вас сформувався образ німця? Чому?

З яких джерел формувався образ / образи німця – шкільні підручники, преса / телебачення, художня література, наукова література, розповіді батьків / родичів, власні спогади?

Розкажіть детальніше.

Голокост і пам'ять

Що Вам відомо про Голокост євреїв?

Якою буда доля євреїв, що жили у Вашому населеному пункті та окрузі. Розкажіть детальніше.

Де в Вашому населеному пункті або в окрузі знаходилося гетто? Чи бували Ви, Ваші батьки, родичі в гетто?

Що Вам відомо про переховування євреїв? Хто переховував євреїв і якими способами? Розкажіть детальніше.

Що сталося з майном євреїв? (будинки, одяг, інші речі)

Який у Вас сформувався образ єврея? Чому?

З яких джерел формувався образ / образи єврея – шкільні підручники, преса / телебачення, художня література, наукова література, розповіді батьків / родичів, власні спогади?

Розкажіть детальніше.

Якою є пам'ять про євреїв зараз?

Чи збережена синагога? Чи знаєте Ви, де знаходиться єврейський цвинтар, і що там є зараз?

Чи встановлені знаки вшанування пам'яті євреїв? (пам'ятники, меморіальні дошки та ін.)
Якщо немає, то якою є Ваша думка щодо (не)потреби їхнього встановлення?

Чи приїжджають євреї-туристи до Вашого населеного пункту? Яким є Ваше ставлення до цих приїздів?

ОУН і УПА і пам'ять

➤ Розкажіть, будь ласка, про діяльність українського націоналістичного підпілля.
Що Вам відомо про збройні підпільні осередки в Вашому регіоні? Хто до них входив?
Якою була їхня діяльність? За що вони боролися?
Хто з Вашої родини належав до оунівського підпілля? Розкажіть детальніше.
Яке було ставлення і допомога мешканців підпіллю?

Яким було ставлення українського підпілля до інших національностей? Чому?
Що можете сказати про українське націоналістичне підпілля і єврейське питання (політика ОУН-УПА щодо євреїв)?

Яким є Ваше ставлення до діяльності українського націоналістичного підпілля і чому?
Як Ваші батьки, родичі відгукували про українське націоналістичне підпілля?
Опишіть Ваші враження від спілкування чи спостереження за поведінкою підпільників.
Яким у Вашій пам'яті постає образ українського підпільника?
Опишіть, будь ласка, зовнішній вигляд, риси характеру підпільника.

Якою є пам'ять про українське націоналістичне підпілля?
Чи можете назвати кількох відомих осіб українського національно-визвольного руху 1920–50-х рр.?
Чи встановлені знаки вшанування пам'яті підпілля? (пам'ятники, меморіальні дошки та ін.)
Якщо немає, то якою є Ваша думка щодо (не)потреби їхнього встановлення?
Якими, на Вашу думку, є способи вшанування пам'яті про український національно-визвольний рух?

Поляки / образ поляка

➤ Розкажіть, будь ласка, про польське населення під час війни і післявоєнні роки.
Яким було становище поляків в роки війни?
Поляки і німецька окупаційна влада, чи можете щось про це розповісти?
Що Вам відомо про польський підпільний рух?

Розкажіть про українсько-польський конфлікт у роки війни. Якими були причини загострення конфлікту, на Вашу думку? Якими є Ваші міркування про українсько-польський конфлікт?

Чи змінилися Ваші відносини / батьків, родини з поляками після розгортання українсько-польського конфлікту?

Чи загинув хтось з Ваших родичів у польсько-українському протистоянні? За яких обставин це сталося?

Що можете розповісти про поляків, які загинули в українсько-польському протистоянні? Як це сталося?

Що Вам відомо про депортацію / виселення поляків до Польщі? Розкажіть детальніше за яких обставин це відбувалося, кого виселяли і т.д.

Що сталося зі залишеним майном поляків?

Який у Вас сформувався образ поляка? Чому?

З яких джерел формувався образ або образи поляка – шкільні підручники, преса / телебачення, художня література, наукова література, розповіді батьків / родичів, власні спогади? Розкажіть детальніше.

Якою є пам'ять про поляків зараз?

Чи збережений костел? Чи знаєте Ви, де знаходиться польський цвинтар, і що там є зараз?

Чи встановлені знаки вшанування пам'яті поляків і чи вони, на Вашу думку, потрібні? (пам'ятники, меморіальні дошки та ін.)

Чи приїжджають поляки-туристи до Вашого населеного пункту? Яким є Ваше ставлення до цих приїздів?

Післявоєнні роки. Приїжджі-місцеві. Образ “радянського”

➤ Розкажіть, будь ласка, про післявоєнний радянський період.

Розкажіть про відновлення радянської влади в 1944–1945 рр.

Якою була повоєнна радянська політика?

Коли і як у Вашому селі відбувалася колективізація (створення колгоспу, його назва, імена керівництва)? Хто із Вашої родини і скільки років працював у колгоспі? Які умови праці були в колгоспах, оплата?

Хто був мобілізований до радянської армії, чи повернувся?

Хто із села пішов в УПА, їх доля?

Розкажіть про репресії радянської влади. Які родини було вивезено в Сибір, хто повернувся, чиє майно було реквізовано?

Як відбувалися виборчі кампанії до Верховної Ради СРСР, УРСР та місцевих органів влади у Вашому селі/місті?

Які нові свята святкували у радянський час (1, 9 травня, проводи в армію, проведення весіль, похоронів)?

Розкажіть про ліквідацію УГКЦ. Яка була церква у Вашому селі/місті. Чи діяла церква у радянський період / якщо церква була закритою, що знаходилось в її приміщенні? Боротьба радянської влади з релігійністю (кому і як забороняли відвідувати церкву, які застосовувались санкції до порушників). Чи відбувалися підпільні богослужіння в домівках когось із селян?

Чи були переселені до Вашого села/міста українці із Закерзоння (Польщі)? Яким було ставлення до них місцевих мешканців?

Хто для Вас були/є “місцеві” мешканці? Кого Ви можете віднести до “місцевих”?

Хто приїхав працювати / жити до Вашого села/міста з інших регіонів? З яких регіонів приїжджали?

Як склалися відносини з прибулими з радянської України, Росії та інших республік? Якими були взаємини приїжджих і місцевих?

Чи існували якісь назви / прізвиська на означення приїжджого і місцевого населення?

Чи вживали терміни "місцеві" та "східняки", "корінні" та "приїжджі", "українці" та "росіяни", "євреї", "поляки" та інші на окреслення повоєнного населення?

Окресліть схематично райони/вулиці міста (наприклад, Львова), де проживали/ють “місцеві” та “східняки”?

Який у Вас сформувався образ/образи приїжджих з радянської України, Росії та інших республік? Чому? Розкажіть детальніше.

Яким є Ваше ставлення до міжнаціональних (наприклад, українсько-російських) шлюбів?

Якою є доля таких шлюбів? Поясніть чому?

Чи має значення гендерний аспект в таких шлюбах? (наприклад, чоловік є українцем, а жінка є росіянка і, навпаки, жінка – росіянка, а чоловік – українець).

Якої національності є діти в таких мішаних шлюбах? Від чого залежить вибір національності дітьми? Розкажіть детальніше.

Розкажіть про сусідів. Якими є взаємини зі сусідами? З якого середовища походять (“приїжджі” чи “місцеві”)? Як часто бачитеся / спілкуєтеся? Чи є друзі серед сусідів?

Опишіть коло Вашого найближчого спілкування. Хто є ці люди? Чому, на Вашу думку, саме з цими людьми склалися найкращі взаємини?

Яким у Вашій пам’яті постає образ радянської людини?

Яким у Ваших спогадах постає образ радянського посадовця?

Які асоціації у Вас виникають при згадці радянського періоду? З чим саме у Вас асоціюється “радянське”?

Яким у Вашій пам’яті відклався образ “радянського”? Чому? Розкажіть детальніше.

З яких джерел формувався образ або образи поляка – шкільні підручники, преса / телебачення, художня література, наукова література, розповіді батьків / родичів, власні спогади? Розкажіть детальніше.

Яким є Ваше ставлення до радянської спадщини?

Як Ви оцінюєте сучасну декомунізацію в Україні?

Чи потрібно, на Вашу думку, зберігати пам’ять про радянську історію?

Повсякденне життя населення України в радянський період (кінець 1940-х – початок 1990-х рр.)

На сьогодні серед населення України шириться зацікавлення до історії, історичного минулого своєї держави: суспільство цікавиться історичним туризмом, культурними надбаннями, історичною спадщиною. Відтак ми намагаємося накинати єдине бачення минулого на всю країну – наратив боротьби за свободу й створення власної держави. Хоча багато регіонів зовсім у нього не вписуються. Потрібно створювати майданчики для дискусій про складні питання, розуміючи, що ми ніколи не зможемо дійти остаточної згоди, але нам важливо навчитися говорити про це. Адже в нас досі є теми-табу. Замовчане минуле заважає нам рухатись далі. І тут саме усна історія допомагає обговорювати, проговорювати дражливі питання, а відтак показати як через 25 років після розпаду Радянського Союзу зберігається пам'ять про цю систему.

Фокус група інтерв'ювання – це очевидці подій радянського періоду 1940-х – початку 1990-х рр. Використання методу усної історії дає змогу подивитися наскільки опитані усвідомлюють або не усвідомлюють своє радянське минуле, як його сприймають, як репрезентують, і врешті як це відображують на політичних та суспільних уподобаннях.

Дослідження радянського періоду на сучасному етапі розвитку історичної науки є актуальною проблемою, адже розглядаючи радянське повсякдення розуміємо, що це історія двох взаємопротидіючих факторів – держави та суспільства, де держава з одного боку формує норми повсякденного життя, а люди через певні дії (сприймання/неприймання, пристосування/ігнорування) можуть впливати на них, навіть змінювати. Відтак, на сьогодні найбільш перспективним видається дослідження радянського, що розпочинається від «маленьких» людей. Аналізуючи події радянського минулого варто розуміти, що це дуже складний і неоднозначний період і тут важко оперувати простими схемами зводячи історичні події до «добрих» чи «поганих», бо відтак оцінка радянського минулого буде або надто позитивною, або різко негативною. Потрібно дивитись на радянську повсякденність повноцінно, співставляти уявлення (розповіді) людей, що жили в цей період, їх оцінки та простежувати їх зв'язок з певною поведінкою у конкретних умовах (історичних, соціальних, біографічних). Окрім того, радянський період досить протяжний для історичного минулого України, відтак навіть для кількох поколінь «радянське» - це велика частина життя, це один з найкращих періодів у житті людини, дитинство та молодість, одні із кращих періодів у житті людини, тому респонденти згадують його позитивного, акцентуючи на визначеності, стабільності, впевненості, саме тому, чого часто бракує у сьогоденні. Відтак, у спогадах респондентів часто присутня ностальгія і це нормально, бо це частина їх історії, їх розповідь про той час.

Перевага проведення інтерв'ю – це контакт з респондентом, під час якого можна змінювати запитання, відповідно до отриманих відповідей, ставити додаткові запитання, уточнювати відповіді респондента і таким чином отримувати більш глибоку інформацію, а разом з цим подивитись на «підтекст» інтерв'ю: емоційні забарвлення, особливості інтонації, жести, зовнішні реакції. На цьому етапі важлива також і позиція інтерв'юера – вміння встановити довірливі стосунки з респондентом, бути не просто стороннім спостерігачем, а проявляти зацікавленість у розповіді респондента. Відтак, якщо цікавий лише певний момент у біографії респондента, важливо приділити належну увагу передісторії цього моменту, хоча б побіжно торкнутись інших сторін у житті респондента, навіть якщо вони менш цікаві для дослідження, проте важливі для респондента.

Разом з тим усноісторичні джерела містять і певні пастки: окрім суб'єктивізму усноісторичних наративів тут варто згадати і ненадійність пам'яті респондентів (перекручування фактів, пам'ятають про вчинки друзів та колег, однак неохоче розповідають про себе) ще однією пасткою для дослідника є прийнята ним інтерпретація факту чи події, взаємності від того, які основні та уточнюючі питання поставлено респонденту, отримана інформація різнитиметься змістовними акцентами. Ще однією типовою ситуацією є недовіра респондента до інтерв'юера, тобто респонденти не вірять у можливість молодшого покоління зрозуміти їх мотиви та вчинки та сприйняти їх ситуацію.

Зауважимо, що в усноісторичних наративах ставлення респондентів до розповіді простежується не лише через відповіді на прямо поставлені запитання, але і через вживання термінів і понять, що були поширені у період про який розповідає респондент, застосування оціночних суджень, певних мовних наголосів.

Окрім того, сам процес отримання інтерв'ю відзначається складнощами та певними проблемами. По-перше, про загальні повсякденні речі радянського минулого респонденти говорять охоче, тому важливо побудувати розмову так, щоб отримати максимально корисну і повну інформацію. Тут важливо, щоб всі запитання інтерв'юера були короткими, простими і доступними для розуміння респондента.

По-друге, навіть погодившись на інтерв'ю не завжди респондент буде говорити те, що необхідно для дослідження, часто він сам намагається «керувати розмовою», щоб не «розповісти зайвого», або щоб уникнути незручних запитань з боку інтерв'юера.

По-третє, проблеми спілкування: «приспосовування запитань» до «рівня» сприйняття особи, в якій беруть інтерв'ю; формулювання ввідних запитань на початку інтерв'ю; труднощі з правильним формулюванням запитань; важко мовчки слухати надто докладні висловлювання і витримувати емоційні сплески оповідача, не завжди вдається вчасно «зупинити» респондента та перейти до наступного запитання. Варто пам'ятати, що метою інтерв'юера під час запису інтерв'ю є налаштування респондента на розповідь, а не на короткі відповіді.

Якщо мінімізувати всі ці виклики, то отримуємо інтерв'ю, які відповідають на запитання не лише про події, пов'язані з життям респондента, а й про те як він сприймав виклики навколишнього середовища, як реагував на них; показують як людина сприймає минуле, що пам'ятає про ті часи, а відтак допомагає краще зрозуміти думки, оцінки та мотивації учасників історичного процесу, його наслідки для суспільства й окремих людей, і тим самим пояснити формування у них сучасної ідентичності. При цьому важливо враховувати, що коли йдеться про статус минулого, обов'язково слід враховувати статус реальності конкретній ситуації, щоб зрозуміти істинність чи хибність того, що стверджується.

Поширеним є явище, коли оцінка радянського минулого респондентом зводиться до наявності «порядку», «сильної руки», «дисципліни». Типово, що порядок у людей похилого віку часто асоціюється із Сталіним, а політичний терор у минулому сприймається як даність: боялися говорити, боялися збиратися, боялися розповідати політичні анекдоти.

Важливим є врахування впливу сучасного на минулі події. Часто процес розповіді про повсякдення найчастіше розпочинається із сучасних реалій і рухається у зворотному напрямку до тієї дати чи події, що необхідно пригадати. Відтак, коли респондент розповідає про житло, одяг, навчання, працю, то застосовує порівняння, співставлення з точки сучасного, включаючи пережитий досвід.

Оцінюючи радянський лад позитивно, респонденти часто впевнені, що такі оцінки кореспонденти сприймають упереджено: «Може, це й мені гріх буде, може й ви обідетесь, ну, при советській власті багато краще і веселіше жити. Ми не жили, що сироти, а ми процвітали». Позитивні оцінки сучасного життя зустрічаються набагато рідше.

Відсутність «нормальної» оплати праці («труднощі»), доступу до матеріальних благ, існування системи привілеїв для керівництва всіх рівнів, «блату», кар'єризму у радянському минулому оцінюється респондентами нейтрально, у співвідношенні із сучасністю, або й знаходиться виправдання: «так було», «тому що по-іншому бути не могло». Фінансові та побутові труднощі сучасного життя оцінюються різко негативно. Досить поширеними є репліки: «нам винні», «вони нічого не роблять», «вони (начальство) до цього довели». Навіть у критичних випадках, коли респонденти потребують матеріальної допомоги, вони швидше звертаються до представників влади, різноманітних організацій, а не до своїх близьких. Очевидно, в їх уявленні, будь-яка особа, що стоїть вище, організації повинні «підкуватись про людей».

Наприклад, типовим для спогадів пересічних громадян про партійних працівників радянського періоду є суперечливі наративи, коли респонденти будують свій наратив відповідно до власного досвіду взаємодії з партійними працівниками, наприклад, вони можуть не повністю розуміти вся специфіку у роботі партійних та радянських органів влади, проте завжди пам'ятають про чиновників з якими стикались у своєму житті. Навпаки, ж респонденти, котрі працювали у партійних структурах із захопленням розповідають про ту роботу, про своїх колег (переважно лише позитивно), однак доволі стримано про себе. Цікаво що діти респондентів (переважно сини) свої спогади розпочинають з намагання виправдати своїх батьків, або певні їх вчинки. Крім того, жінки ж партійних працівників схильні применшувати свою можливість розповісти про сферу діяльності свого чоловіка хоча по факту їх наративи виявляються дуже цікавими. Однак така закритість актуальна лише коли проводиться інтерв'ю з представниками певної цільової групи, що була/чи залишається закритою для сторонніх.

У наративах, що стосуються радянського періоду респонденти переважно із задоволення розповідаються про повсякдення: житло, їжу, харчування, роботу, навчання, моду, дозвілля; респонденти, з огляду на вік/дослід можуть співставляти, порівнювати, проводити паралелі, поринати у спогади. Відтак, ці запитання дозволяють не лише отримати інформацію, але й встановити довірливі стосунки з респондентом, здобути його прихильність, показати свою зацікавленість розповіддю (що теж важливо під час комунікації). Група світоглядних запитань (соціальна сфера, політичне, національне життя) дозволяє респонденту переосмислити та узагальнити свою розповідь, висловлену та пережиту ним під час інтерв'ю. Ці запитання часто є неоднозначними, навіть провокативними, щоб повернути респондента із спогадів минулого, часом травмованого, до сьогоденної реальності, «змушує» респондента відповідати оціночно, розставляючи акценти виходячи із сучасних цінностей.

Що стосується питань які були «закритими» для обговорення при радянському керівництві: релігія, політика, партія, то тут варто бути готовим до того, що респонденти будуть розповідати дуже стисло, акуратно відповідати на запитання, часто навіть сухо, двома-трьома словами, щоб оминати теми та проблеми, про, які було прийнято мовчати.

Найбільш «проблемним» є останній блок запитань «радянська влада очима людей». Респонденти не дуже «люблять» проблемні запитання, коли потрібно прийняти певну позицію, шукати переваги та недоліки, співставляти, бо, очевидно, бояться не «сказати

зайвого», показати чітку позицію, просто висловити власну думку (особливо, коли розуміють, що розмова записується!). Відтак тут на перший план знову виходить «страх мовчання». Окрім того, типово, що зміна суспільного ладу сприймалась як негативне явище, яке зламало звичний уклад життя. Люди похилого віку намагаються знайти «замінники» радянським поняттям у сучасному житті, і в той же час є негативно налаштованими до цих «замінників». При (ре-)конструкції минулого, респонденти дуже часто говорять фрагментами, не реконструюючи певні події, а реконструюючи зміст і значення, оскільки подією жили, її пам'ятали, осмислювали. Типово також, що ці смисли змінюються відповідно до сучасної реальності, до події, що відбулись нещодавно, або відбуваються у даний момент. Тому обов'язковим є врахування часу та умов викладення певної інформації, а відповідно середовища та затребуваності інформації на момент її проговорення.

Програма інтерв'ю побудована за принципом заохочення оповідача до вільної розповіді. Відтак, ставиться загальне запитання, щоб респондент сам планував хід своєї оповіді, пригадував цікаві моменти в такій послідовності, в якій, вони йому здавалися найважливішими. Якщо в певний момент виникають труднощі з викладом матеріалу з боку оповідача, інтерв'юер ставить навідні запитання, запитання-уточнення, нерідко повертаючись до вже проговорених подій для конкретизації розповіді, уточнення певних реплік сказаних оповідачем. Таким чином розмова повинна будуватись як послідовний діалог між оповідачем та інтерв'юером. Часто після розповіді респондента доводиться повертатись до проблем, випущених оповідачем, наприклад: «Мені відомо..., а що Ви можете про це розповісти...?», або «Інші респонденти стверджували, що..., як Ви ставитеся до цієї проблеми...?» Такі питання допомагають респонденту пригадувати нові відомості, що уточнює й розширює тематику інтерв'ю.

В першу чергу важливим є нарративне запитання. Так, воно досить широке, респондент може говорити багато і найчастіше губиться ще не розпочавши розповідь. На цьому етапі досить важливо «допомогти» респонденту (тут можна уточнювати запитання, переформатовувати його), щоб інтерв'ю розпочалось із нарації (обширеної і ґрунтовної розповіді) так працюючи пізніше з записом можна зрозуміти, які події є важливими для респондента, у якій послідовності він їх пригадує, з чим пов'язує, або навіть як трактує з огляду на пережиті події. Якщо ж упустити момент нарації, то запис може звестись до сухих відповідей на запитання, а відтак вже втрачає свою первинну цінність.

Відтак для особи, яка проводить інтерв'ю, дуже важливо не переривати монологу респондента, навіть уточнюючими запитаннями. Респондента, який говорить, можна стимулювати до подальшої розповіді за допомогою стверджувальних кивків головою або нейтральних слів «так», «зрозуміло», «звичайно» тощо. Після завершення на рації респондента інтерв'юер переходить до постановки запитань, які «повертають» оповідача до розказаної ним історії і формулюються так: «Ви говорили про...», «Ви називали...», «Ви казали, що...» Однак добираючи запитання до уточнення наративу респондента варто враховувати його вікові характеристики, статусність особи (наскільки після згаданих подій людина самореалізувалась, чого досягла, стабільність її ситуації), «впливовість» її оточення.

Не варто перетворювати інтерв'ю на «перехресний допит», безперервно завдаючи респонденту запитання треба інколи мовчати, щоб спонукати співрозмовника продовжити інтерв'ю. Допускаючи паузу в розмові, ми даємо співрозмовнику достатньо часу, щоб усе пригадати й обміркувати, а потім він сам порушує мовчанку, щоб сказати щось важливе.

Важливою є й інтерпретація в під час інтерв'ю, яку можна використовувати у вигляді простого перефразування відповіді, наприклад: «Тобто Ви вважаєте, що...?», або ж спроб прояснити висловлювання: «Якщо я вірно зрозумів, Ви відчули, що...?», «Чи можна те, про що Ви зараз говорили, описати такими словами:...?»

Важливо розуміти, що для усноїсторичного дослідження важливими є насамперед ті сюжети, які здатні справляти емоційний вплив на відомість людини (респондента). Інтерв'юер має враховувати не лише те, «що», але й «як» розповідають йому респонденти. Тому, у контексті інтерв'ю важливо порушувати такі запитання: що відчувають оповідачі, коли розповідають свої історії? Якими є можливості розповіді респондента і які є ризики та небезпеки?

Оскільки питальник охоплює досить широкий історичний період, то важливо враховувати вік респондента/ки (молодший вік) варта б зупинитися на розкритті повсякдення окремих точних десятиліть, наприклад 1980-х років чи 1970-1980-х років. При опитуванні людей старшого віку потрібно наголошувати на динаміці/змінах чи не змінах в тій чи іншій сфері повсякдення, бо ці респонденти мають великий життєвий досвід і можуть узагальнювати/порівнювати тривалий радянський період.

Програма поглибленого інтерв'ю про повсякденне життя населення України в радянський період (кінець 1940-х – початок 1990-х рр.)

Вступне слово інтерв'юера до першої наративної частини інтерв'ю

Зазначення дати і місця запису, представлення

Сьогодні ... (вказіть дату, місяць і рік та місце запису інтерв'ю (село/місто, район, область)).

Доброго дня, я – студент / студентка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Я вивчаю повсякденне життя у радянський період від 40-х – до початку 90-х років ХХ століття.

Наративна частина інтерв'ю

➤ Розкажіть, будь ласка, про своє повсякденне життя в радянські роки.

(Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Друга частина інтерв'ю

Запитання-уточнення, що стосуються таких тематичних блоків

Родина оповідача: мати, батько, брати і сестри

Розкажіть про своїх батьків. Де і коли вони народилися?

Ким і де працювали Ваші батьки?

Скільки дітей було у сім'ї?

Яким був соціально-економічний статус Вашої родини?

Хто з членів Вашої родини мав освіту? Яку освіту?

Житло

Розкажіть про своє житло? Де жили? Чи змінювали житло? Чи змінювався побут Вашої родини? За яких обставин?

За яких умов можна було отримати житло в радянський період?

Яким чином Ви отримали своє житло? У якому стані?

Опишіть будинок / квартиру, де Ви проживали. Якими були Ваші житлово-побутові умови?

Опишіть інтер'єр помешкання. Які були меблі? Де купували меблі і якою була їхня вартість?

Де і як зберігали продукти, щоб не псувались?

Чи були в помешканні ванна кімната і туалет?

Якщо проживали у когось на квартирі, то скільки платили? Які були це гроші на той час?

Чи було необхідно прописуватися за новим місцем проживання?

На вашу думку, як проживала тоді більшість людей? Опишіть, будь ласка.

Опишіть типове помешкання в той час.

Які були речі, меблі, техніка вдома? Які покупки найбільше запам'ятались?

Чи були в помешканнях радіоприймачі, телевізори, холодильники?

Їжа/Харчування

Опишіть харчування «радянських людей».

Що зазвичай Ви їли і пили? Улюблені страви.

Звідки Ви брали продукти?

Яку частину з зароблених грошей Ви витрачали на купівлю продуктів?

Якими були ціни на продукти?

Якщо проживали в місті, то наскільки село було ресурсним щодо продуктів?

Що особливе готували на неділю та свята?

Чи відчували Ви почуття голоду? Чому?

Чи були дефіцитні продукти? Які?

Чи існувала у радянський час продовольча проблема? Як це позначалось на раціоні харчування?

Одяг/зачіски/косметика

Опишіть особливості одягу того часу.

Яким був одяг людей в повоєнні роки та як він змінювався/не змінювався протягом радянського періоду?

Яким був повсякденний і святковий одяг? Які переважали смаки?

Де купували одяг? Якою була вартість одягу?

Де можна було придбати одяг вітчизняного виробництва? Наскільки державні підприємства забезпечували населення вітчизняним одягом?

Чи був імпортований одяг? Де його можна було придбати? Скільки він коштував?

Одяг більше купували чи шили? Якщо шили, то де брали тканину? Де саме шили? Скільки коштувало пошиття одягу?

Чи користувалися прасками? Якими були тогочасні праски?

Яким був верхній одяг?

Якими були головні убори?

Яким було взуття?

Якими були дитячий одяг і взуття?

Що вважалось модним одягом у ці роки?

Чи був дефіцитний одяг?

Чи отримували посилки з одягом від родичів з-за кордону? Що саме?

Чи носили в радянський період вишиванки?

Опишіть тогочасні жіночі й чоловічі зачіски?

Якими були модні зачіски того часу?

Якою була вартість відвідин перукарні?

Якою була косметика в повоєнні роки?

Якими були засоби особистої гігієни (*мило, зубна паста і щітка, туалетний папір і т. д.*) в повоєнні роки?

Навчання

Розкажіть про своє навчання в школі.

У якій школі Ви навчались? Скільки класів закінчили? Скільки класів було у Вашій школі?

Яким був навчальний процес? Якою мовою/мовами проводилось навчання?

Розкажіть про своїх учителів. Опишіть яким був учительський колектив. До чого більше заохочували вчителі: до виявлення патріотичного духу, адаптації до нових вимог, або ж акцентували увагу на процесі навчання?

Чи були серед вчителів приїжджі зі східних областей України чи Росії? Якими були відносини з приїжджими? Як приїжджі ставилися до місцевого населення?

Опишіть яким був учнівський колектив. Ваші спогади про однолітків. Якими були взаємини між учнями?

Опишіть коло Ваших близьких знайомих/друзів. Хто ці люди? Звідки походять? Їхня національність?

Які були навчальні заклади, де молодь могла здобути освіту після закінчення школи? Яку освіту?

Наскільки доступною була тогочасна вища освіта? Яку роль у цьому відіграло соціальне походження?

Хто навчався у вищих навчальних закладах? Чи складно / легко було вступити до ВНЗ?

Де навчалися Ви? Яку професію Ви здобули?

Які професії у радянський час вважались «найпрестижнішими»?

Якою мовою/мовами проводилось навчання? Як Вам вдавалась російська мова?

Яку стипендію Ви отримували? Які гроші це були на той час? Що можна було купити на ці гроші? На що Ви здебільшого їх витрачали?

Опишіть яким був студентський колектив. Ваші спогади про однолітків.

Якими були взаємини між студентами?

Опишіть коло Ваших близьких знайомих/друзів. Хто ці люди? Звідки походять? Їхня національність?

Люди яких національних груп навчалися з Вами? Якою мовою спілкувалися? Міжнародні взаємини і стереотипи.

Чи були серед студентів приїжджі зі східних областей України чи Росії? Якими були відносини з приїжджими? Як приїжджі ставилися до місцевого населення?

Чи мали канікули? Де і як Ви проводили свої канікули, вільний час?

Чи брали Ви участь у яких-небудь організаціях? Яких саме?

Що Вам найбільше запам'яталося із років студентського життя?

Чи працювали Ви одночасно з навчанням? Де і ким? Що саме Ви робили? Як це впливало на Ваше навчання?

Праця

Розкажіть, де Ви працювали в радянський період, яку посаду обіймали *(на підприємстві, в організації, колгоспі)*.

Чи працювали Ви за фахом? Це був Ваш вибір чи скерування?

Якими були Ваші обов'язки? Скільки годин тривав робочий день? Коли ішли та повертались з роботи? Чи працювали на вихідних?

Скільки Вам платили? Які гроші це були на той час? Що можна було купити на ці гроші? На що Ви витрачали зароблені гроші?

Чи були Ви членом будь-яких організацій? Яких саме? Розкажіть про них.

Як регулювались умови праці?

Чи існувала профспілка? Чи брали Ви участь у її діяльності?

Чи мали відпустки? Де їх проводили?

Як проводили вільний час на роботі?

Чи були робочі відрядження? Куди? Як часто їх практикували?

Чи реальними були шанси просування по службі? Які шаблі? Як змінювався статус?

Чи займали Ви керівну посаду? Яку? Скільки часу? Ваші обов'язки і оплата праці?

Як на Вашу роботу відреагували вдома? Чи змінилось щось у Вашому житті? А в житті родини?

Чи були якісь привілеї/обов'язки/ незручності пов'язані з Вашою роботою, чи роботою когось із членів Вашої сім'ї?

Кому легше було добитись кар'єрного росту: чоловікові чи жінці? З чим це було пов'язано?

Опишіть яким був трудовий колектив (кількість жінок/чоловіків, взаємовідносини, допомога, розподіл обов'язків)

Якими були Ваші стосунки з іншими працівниками? Чи були у колективі неформальні лідери? Які були їх взаємини з керівництвом?

Службові конфлікти/дружба? Як вирішували конфлікти? Взаємини між людьми на роботі?

Люди яких національних груп працювали з Вами? Які посади займали? Якою мовою спілкувалися?

Опишіть коло Ваших близьких знайомих/друзів на роботі. Хто ці люди? Звідки походять? Їхня національність?

Чи були якісь екстраординарні ситуації, пов'язані з роботою? Розкажіть детальніше.

Неконвенційні практики – хабарництво, доноси, зловживання, «підсиджування», випадки корупції.

Чи працювали з Вами приїжджі зі східних областей України чи Росії? Які посади вони займали? Якими були відносини з приїжджими? Як приїжджі ставилися до місцевого населення?

Доходи

Зі скількох членів складалась Ваша сім'я, чи було достатньо коштів для її утримання?

Яким був місячний дохід Вашої родини?

Які це гроші були на той час? Що за ці гроші можна було купити?

Чи мали якісь підробітки?

Чи заощаджували гроші на майбутнє («клали на книжку» й т.і.)?

Найближче оточення Вашої родини/Сусіди

Яким було найближче оточення Вашої родини?

Друзі Вашої сім'ї. Хто вони? Яким був їхній соціальний статус? Їхня національність?

Як часто відвідували одні одних?

Сусіди. Хто вони? Які суспільні позиції займали? Їхня національність?

Якими були Ваші стосунки зі сусідами?

Чи виникали суперечки/конфлікти і які?

Якою мовою спілкувались на роботі, вдома, з сусідами, з друзями?

Дозвілля / культурне життя

Як Ви проводили свій вільний час?

Чи достатньо було для Вас вихідних днів?

Які свята святкували? Як святкували? Чи були родинні традиції?

Спробуйте описати діяльність культурних осередків? Що здебільшого організували? Хто брав участь?

Чи ходили Ви кудись із родиною? Куди саме? Улюблені місця.

Чи ходили до театру, філармонії? Де пили каву, обідали, вечеряли?

Які Ви знали заклади громадського відпочинку? Як часто Ви їх відвідували?

Які газети і книжки читали? Радянські, закордонні, заборонені.

Які фільми переглядали? Радянські, закордонні, заборонені.

Чи відвідували Ви театри, кінотеатри, виставки, музеї? Чи організувались спільні походи (напр. з роботи)? Чи вони якимось чином заохочувались?

Чи оплачували профспілки поїздки в санаторії, будинки відпочинку?

Чи передалась оплата відпочинку Ваших дітей?

Якими були знаки уваги/вияв пошани у тогочасному суспільстві?

Якими були сімейні розваги/сімейне дозвілля?

Чи організували сімейні вечори/свята? Як часто? Кого запрошували?

Чи ходили в гості? До кого? Як часто?

Державні свята. Які радянські святкування проводились? Опишіть їх.

Чи святкували радянські свята (22 лютого, 8 березня, 1 травня, Жовтневі свята та ін.)?

Чи проводилися паради? Як відбувався парад? Опишіть.

Перерахуйте і опишіть особливі радянські традиції, які Ви запам'ятали.

Чи дотримувались українських традицій? Хто, на Вашу думку, їх найбільше дотримувався?

Релігійне життя

Розкажіть, як Ви проводили неділю?
 Яке місце займала релігія у Вашому житті?
 До якої релігійної конфесії Ви належали?
 Як часто Ви ходили до церкви? Хто ходив до церкви?
 Чи святкували релігійні свята? Які?
 Чи хрестили дітей? Хто був ініціатором?
 Як святкували Різдво і Великдень? Опишіть.
 Чи була релігія заборонена? Чи відомо Вам про закриття греко-католицьких храмів? Що Вам відомо про діяльність УГКЦ в підпіллі?

Національне життя

На Вашу думку, чи існував тоді національний поділ населення?
 Яким було співжиття представників різних етнічних груп?
 Чи пригадуєте Ви міжнаціональні суперечки/конфлікти?
 Що можете розповісти про прибулих зі східних областей України і Росії? Які посади обіймали?
 Яким було ставлення прибулих до місцевого населення?
 Яким було ставлення приїжджих зі східних регіонів до місцевого населення?
 Яким був світогляд людини в умовах радянської дійсності? Як Ви сприймали період і владу за якої проходило Ваше життя?
 Яким було значення російської/української мови у тодішньому суспільстві?

Соціальна сфера

Люди ділять суспільство на різні соціальні верстви/групи. Як Ви думаєте, чи був соціальний поділ населення тоді? Якщо був, то яким?
 Чи зараховували Ви/Ваша родина себе до певної суспільної верстви?
 Які люди/хто належав до інших згаданих Вами суспільних груп?
 Чи був можливим тоді перехід людини/родини з одного соціального стану в інший?
 Як Ви думаєте, чи відчувала одна суспільна група міста свою кращість/вищість над іншими? Чому?
 Чи деякі сім'ї/особи вважали Вашу родину/Вас нерівною собі?
 Як відрізнялося побутове життя різних людей?

Чи пам'ятаєте Ви якою була різниця життя робітників, селян/колгоспників, інтелігенції, посадовців?

Розкажіть, яким було соціальне страхування (*матеріальне забезпечення у разі хвороби; втрати працездатності; втрати годувальника; безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках*) в радянський період. Чи змінювалось? За яких обставин?

Чи існували тоді компенсації/виплати через травму на виробництві? Які це були кошти на той час?

Чи проводилися виплати по хворобі? Які це були кошти?

Чи призначали пенсії? У якому віці чоловіки і жінки виходили на пенсію? Яким був розмір пенсії?

Чи були декретні відпустки по народженні і догляду за дитиною? Скільки тривала декретна відпустка? Чи виплачували кошти по догляду за дитиною? Які?

Медицина

Якою була медицина?

Опишіть тогочасний медичний заклад (медперсонал, медобладнання і т. п.).

Яким було забезпечення аптек ліками? Якою була вартість ліків?

Політичне життя

Якими були Ваші політичні погляди/переконання? Чому?

У чому проявлялась ваша громадська активність? Чи виконували Ви якісь громадські функції?

Що Ви можете розповісти про «політінформацію» у радянський період?

Чи належали Ви до Комуністичної партії? А члени Вашої родини?

Чи були переваги/недоліки пов'язані із вступом у партію? Чи змінювалось суспільне ставлення до партійних працівників?

Яку роль у тогочасному суспільстві відігравала Комуністична партія?

На Вашу думку, якою була міра зацікавлення населення політикою? Чи цікавилися Ви політикою?

Чи пригадуєте Ви вибори? Як вони відбувалися?

Чи існував політичний тиск? Як цей тиск виявлявся?

Чи запам'ятали Ви політичні конфлікти?

Українське націоналістичне підпілля

Що Вам відомо про діяльність ОУН і УПА?

Чи брали Ви, або хтось з членів Вашої сім'ї, участь у діяльності ОУН і УПА?

Радянська влада очима людей

Розкажіть про відновлення радянської влади в повоєнні роки.

Яким було ставлення населення до відновлення радянської влади?

Як вплинув на життя людей прихід радянської влади?

Хто були радянськими посадовцями? Опишіть типового радянського посадовця.

Що Вам відомо про службові обов'язки радянських партійних працівників?

Наскільки відкритим/закритим було приватне життя радянського номенклатурника?

Що Вам відомо про репресії радянської влади щодо західноукраїнського населення в повоєнні роки?

Якими були особливості дорадянського і радянського життя?

Яким було життя у радянський час? Переваги та недоліки.

Якою була шкала цінностей радянської людини?

Чи можна говорити про подвійність життя в радянський час (*на людях одне, а вдома інше*)?

Чи могла радянська людина робити власний вибір у житті, чи радше жила "як усі"? Як було в радянському суспільстві "бути не як усі"?

Чи була можлива самореалізація людини у радянський період, розвиток себе як особистості?

Як вплинули політичні процеси в СРСР на активність політичних сил у Вашому краї?

Який вплив мали і чи мали політичні та громадські організації на суспільне життя Вашого краю?

Чи є щось про що не запитали, але що Ви хотіли б розповісти?

Кар'єрні практики випускників та студентів Львівського національного університету імені Івана Франка

У наш час проблема самостійного самовизначення та професійної реалізації випускників є вельми актуальною, оскільки згідно даних соціологічних опитувань лише 5 % молодих людей працюють за фахом, який вони отримали у ВНЗ. Досягнення відомих особистостей і їх «історії успіху» представлені у мікроісторіях і мають лише точковий характер, окрім того люди, що звикли говорити на публіку часто приховують окремі сторінки своєї біографії, відсутня об'єктивна думка. Завданням проекту є показати загальну картинку реалізації випускника як професіонала у своїй сфері, а також їх шлях до успіху, що розпочинається у студентські роки.

Для кожного навчання в університеті – це певний досвід, людина отримує не лише базу знань, умінь чи навичок, але і великий життєвий досвід. Студент навчається у власній школі життя, яка є і школою відповідальності. Аналіз отриманих джерел дозволяє виокремити такі причини вступу в університет, як «мода» на певні спеціальності, вплив батьків та шкільного середовища і лише відносна меншість обирала майбутню професію і виш самостійно.

Вступивши в університет в абітурієнта триває період акліматизації до навколишнього середовища, до всього нового. Особливо це стосується студентів приїжджих з районів і міст. Тут Львів інколи виступає як відкрите місто, «своє», у якому швидко знаходяться близькі та друзі, а інколи – як «чуже» і щось невідоме з яким треба жити.

Інше, самостійне життя, дозволяє молодій людині не лише відчувати свободу від батьків, але й дозволяє відчувати відповідальність за своє майбутнє. Перші роки навчання в університеті зазвичай асоціюються з безтурботним життям, тусовками, дискотеками. Однак ці золоті студентські роки проходять, і зазвичай на 3-4 курсі приходить усвідомлення відповідальності за власне майбутнє. Такі переломні моменти, зазвичай характерні для студентів, що пішли на роботу і почали заробляти свої перші гроші. Журналіст Андрій Сайчук так згадує про свої перші враження від отриманої зарплати: «Я прийшов, я не мав навіть сигарети в кишені, а вийшов – просто Крезо». Закінчуючи університет кожен відчуває ностальгію, прагне ще хоч трішки вловити цього безтурботного життя. Як наслідок виступає бажання вступити в аспірантуру, залишитись ще в стінах університету, відчуваючи себе студентом. Але як зазначив один з респондентів: «Життя часом надто жорстке, щоб собі це дозволити».

При опитуванні випускників / працівників Львівського університету, особливу увагу слід звернути на:

- Понятті успішної кар'єри серед випускників та їх професійну реалізацію. Спробувати знайти відповідь на питання: «Що головне у процесі реалізації випускника як особистості – просування по «кар'єрних сходинках» чи все таки домінує «ідея сродної праці»? Наскільки людина вже після закінчення університету вважає себе зреалізованою, самоствердженою.
- Причини і мотивація вступу саме у Львівський університеті та обрання даної професії. Що відіграло ключову роль у виборі університету: власне бажання здобути омріяний фах, вплив батьків, вчителів у школі чи так звана мода на професії, які вважалися престижними? Наскільки важливим був «збіг обставин» при вступі.
- Навчання в університеті. Які перші враження у вчорашнього школяра від університету, викладачів, навчального процесу і наскільки образ достудентського

- університету співпадав з реальністю. Чи не зруйнувався образ омріяного вишу. Наукова діяльність та громадське життя. Навчальний процес: його плюси та недоліки.
- Повсякденні будні студента та організація дозвілля: налагодження побуту та облаштування «власного простору».

При опитуванні респондентів даного проекту можна стикнутися з проблемою небажання розповідати окремі випадки чи моменти з студентського життя: про викладачів, керівництво факультету чи університету, студентське життя поза межами університету. Небажання висловлювати власну думку щодо університету.

Для людей нереалізованих інколи може видатись болючим питання «ціни кар'єри», особливо для жінок-матерів, які інколи жертвують своїми сім'ями чи не створюють їх для професійної реалізації. Чи потім ці люди не шкодують про втрачене, чи здобуте, залишаючись наодинці зі своїм «званням», чи ідея сродної праці переважає і людина відчує власний внесок розвиток своєї галузі.

Програма інтерв'ю розрахована на осіб різного віку й більш чи менш успішним кар'єрним ростом. В процесі інтерв'ювання, залежно від часу здобуття освіти, постане два образи навчання у Львівському університеті й подальшого професійного облаштування – в радянський період та сучасний. До опитування охоче надаються особи старшого віку, що навчалися у Львівському університеті в радянський період, і мають цінні спогади про викладачів, студентів, особливості навчання й інше давнішого часу. Окрему групу формують сучасні випускники кінця XX – початку XXI століття, які можуть поділитися досвідом сучасності.

**Програма поглибленого інтерв'ю
про кар'єрні практики випускників та студентів
Львівського національного університету імені Івана Франка**

Вступне слово інтерв'юера до першої наративної частини інтерв'ю

Зазначення дати і місяця запису, представлення

Сьогодні ... (*вказіть дату, місяць і рік та місце запису інтерв'ю (село/місто, район, область)*).

Доброго дня, я – студент / студентка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (*вказіть своє ім'я та прізвище*). Я вивчаю кар'єрні практики на прикладі випускників та студентів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наративна частина інтерв'ю

Перше наративне запитання:

- Розкажіть, будь ласка, про своє навчання у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

(Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Друге наративне запитання:

(У випадку, якщо респондент/ка закінчив/ла Львівський національний університет імені Івана Франка й тут працює/працювали, слід задати друге наративне запитання).

- Розкажіть, будь ласка, про свою працю в Львівському національному університеті імені Івана Франка.

(Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Друга частина інтерв'ю

Запитання-уточнення, що стосуються таких тематичних блоків

- *Вибір професії*

Чому Ви обрали для вступу Львівський університет?

При виборі університету, майбутньої професії, якими аргументами Ви керувалися? Чи керувалися взагалі?

Чи був Ваш вибір ВНЗ і спеціальності самостійним? Хто впливав на Ваш вибір ВНЗ і майбутньої спеціальності?

Чи розглядали Ви інші варіанти при обранні майбутнього вишу?

- *Очікування від університету*

Як Ви ув'ялили собі університет до вступу? Чого Ви від нього очікували ?

Чи відповідали очікування від університету з «реальністю» повсякдення ? Відбувся «культурний шок»?

- *Вступ до університету*

Як відбувався вступ до університету (здача іспитів, співбесіди тощо)?

Яке було ваше перше враження від університету, чи змінилося воно з роками?

Ваші емоції (реакція), коли Ви дізналися що вже є студентом?

- *Львів як місце навчання*

Яким Ви вперше побачили Львів? Що найбільше запам'яталося?

Як вплинуло саме місто на Ваш навальний процес?

Як Ви вважаєте чи є у Львові умови для особистісного зростання студентів?

- *Навчальний процес*

Розкажіть, будь ласка, про себе як студента/студентку.

На якому факультеті Ви навчалися? В яких роках?

До якої кафедри Ви були прикріплені?

Розкажіть, будь ласка, про навчальний процес.

Якими були навчальні програми, за якими Ви вчилися?

Якою мовою / мовами проводили навчання?

Які предмети запам'яталися? Чому?

Яким було/є забезпеченням навчальною літературою?

Якщо навчалися в радянський час, можливо пам'ятаєте про військову кафедру, кафедри т. зв. суспільних наук тощо?

Чи пам'ятаєте, як відбувалися практики (особливо виїзні) та громадські роботи у колгоспах (у радянський час)?

- *Викладацький склад*

Розкажіть, будь ласка, про викладацький склад університету.

Про кого з Ваших викладачів можете розповісти докладніше (можливо, запам'яталися якісь цікаві історії)?

Чи пам'ятаєте щось про керівництво факультету/університету?

Чи були у Вас авторитети серед викладачів? Що саме зацікавлювало – сам предмет, манера подачі, ставлення до студентів?

- *Громадське та наукове життя*

Якою була ваша громадянська позиція?

Яку позицію Ви займали у студентському житті/самоврядуванні? Якщо активну, то яка була Ваша мотивація?

Чи займалися ви науковою діяльністю?

- *Студентське середовище*

Розкажіть, будь ласка, про студентський колектив.

Яка була атмосфера в групі/на факультеті в цілому?

Який був віковий, національний, соціальний склад студентів?

Якими були взаємини між студентами різної національності, приїжджими і місцевими і т. п. (різниця між «місто» і «селом»)

Опишіть коло Ваших близьких знайомих/друзів. Хто ці люди? Звідки походять? Їхня національність?

Чи були корінні львів'яни? Якою мовою спілкувалися? Міжнаціональні взаємини і стереотипи.

Що Вам найбільше запам'яталося із років студентського життя?

Чи підтримуєте Ви контакти з колишніми одногрупниками/однокурсниками?

Чи відомо Вам щось про них?

Що зі студентських років Ви б хотіли пронести крізь життя? (емоцію яку?)

- *Побут*

Які були побутові умови життя студентів?

Як студенти вирішували житлове питання?

Як харчувалися?

Яку стипендію Ви отримували? Які гроші це були на той час? Що можна було купити на ці гроші? На що Ви здебільшого їх витрачали?

Чи працювали Ви під час навчання? Якщо так, то де і ким, чи подобалась Вам ця робота? Як це впливало на Ваше навчання?

- *Дозвілля*

Як студенти проводили своє дозвілля?

Де і як Ви проводили свої канікули?

Які газети і книжки читали? Які фільми переглядали?

Яку б книгу Ви порекомендували почитати студентам зараз і чому?

Чи існувала у Вас на факультеті художня самодіяльність (яка саме)? Чи брали Ви у ній участь?

Які святкування в університеті Вам запам'яталися? Опишіть їх.

Що можете розповісти про спортивне життя в університеті?

Що Вас надихало у студентські роки?

- *Політика/влада і освіта*

Чи впливали/ють політичні обставини на діяльність університету/факультету? Як саме?

Чи існував політичний тиск? Як цей тиск виявлявся?

Зробити наголос, в залежності від віку респондента, на університет під час т. зв. перехідних періодів – смерть Сталіна та ХХ з'їзд КПРС, війна в Афганістані, розпад СРСР та криза 1990-х років, масові протестні рухи кінця ХХ – початку ХХІ ст. тощо.

- *Очікування vs оцінка результатів навчання*

Розкажіть які цілі Ви ставили перед собою за період навчання в університеті?

Чи вдалося Вам їх досягти поставлених цілей?

Як Ви вважаєте, який найцінніший урок отримали за час навчання в університеті?

Як Ви вважаєте, яких навичок не отримали в ЛНУ, але хотіли б?

З яких причин Ви не отримали цих навичок?

Про що жалієте із зробленого чи незробленого під час студентських років?

Чого Вам не вистачало в університеті за період навчання?

Якими були Ваші перші враження від навчання / університету?

Чи змінилося Ваше уявлення про університет до і після вступу?

- *Праця в університеті*

Закінчуючи університет чи були у Вас конкретні плани на майбутнє?

Чи одержували Ви пропозиції про роботу після завершення університету?

На яких посадах Ви викладали в університеті?

Що можете сказати про специфіку навчально-наукового процесу під час Вашого студентства й у часи праці вже як викладача?

Можливо, Вам запам'яталися якісь зміни у структурі факультету, університету загалом (створення факультетів, кафедр, лабораторій, кабінетів тощо)?

Розкажіть, будь ласка, про викладацьке середовище.

Люди яких національних груп працювали з Вами? Які посади займали? Якою мовою спілкувалися?

Як Ви ставитесь до навчання онлайн?

Які цінності варто виховувати сучасному студенту?

Як Ви вважаєте: в чому головна проблема вищої освіти в Україні?
Яким був Львівський університет для Вас тоді (у час навчання), а яким він є для Вас зараз?

- *Власна історія успіху*

Розкажіть історію свого кар'єрного зросту.

Розкажіть як ви піднімалися кар'єрними сходами?

Що для вас є успіх?

Якою є ваша ціна успіху?

Як відбувся Ваш перехід від навчального процесу до першої серйозної роботи після завершення університету?

Не жалієте що обрати саме університет Франка, як не як у Львові достатньо престижних ВНЗ?

Уявіть: на вулиці Ви зустріли себе на першому (чи п'ятому) курсі. Щоб Ви собі порадили?

Чим на Вашу думку відрізняється сучасний студент від тогочасного? Які є плюси і мінуси у цих поколінь?

Чого, на Вашу думку, не вистачає сучасному студенту?

Що б Ви хотіли побажати студентам?

- *Професійна реалізація*

Чи подобається Вам ваше теперішнє місце праці? Чи хотіли б Ви його змінити?

Яку основну базу знань дав Вам університет?

Наскільки є важливою у сучасному світі є самоосвіта?

Чи займаєтесь Ви самоосвітою, якщо так – то у який спосіб?

Що Ви не здобули за час навчання в університеті, а прагнули? Що Вам не вистачало у процесі навчання?

Чи замислювалися Ви над зміною фаху?

Якою би була Ваша друга освіта?

- *Образ сучасного Львівського університету в уявленнях випусників. Зв'язки з університетом*

Чи підтримуєте зв'язки з університетом?

Як теперішні стосунки з одногрупниками, можливо викладачами?

Чи хотіли би їх налагодити?

**Досвід (не)завершеної війни:
пам'ять про зону бойових дій у розповідях воїнів-афганців**

*Афганістан – твоя війна це сльози,
братів, сестер і ледь живих батьків,
жахлива спека і страшні морози,
навіки в пам'яті відважних юнаків.
Пройшли роки, війну ж ту не забути,
бо кожен воїн, що вернувся живим
згадає тих кого не повернути.*

Невідомий автор

Найстрашніше і найбезглуздіше – це війна. Вона нехтує найбільшою цінністю на землі людським життям. Будь-яка війна несе смерть, каліцтва, вганяє в жалобу тисячі сердець. Винятком не була війна в Афганістані, яка хронологічно охоплює період від 25 грудня 1979 року до 15 лютого 1989 року (3340 днів).

Афганська війна, безумовно, є невід'ємною сторінкою багаторічної історії не лише колишнього Радянського Союзу, а й України. Остання в черговий раз нагадує: за помилкові рішення політиків завжди розплачуються народи. Через амбіції «високих чинів» страждали прості люди, йшли на смерть солдати, гинуло мирне населення, було зруйновано оселі. Ця безглузда війна не принесла ніяких результатів, а тільки забрала тисячі життів. Майже 160 тисяч наших громадян виконували в далекій країні свій обов'язок на тій війні гідно, виявляючи мужність і вірність офіційній ідеології та військовій присязі. Ми повинні сприймати їх у нашому суспільстві як людей, які мужньо виконували свій обов'язок, незважаючи на різні політичні висновки та погляди.

Афганістан – держава Південно-Східній Азії з 17 млн. населення, одна з найбільш бідніших країн світу насамперед через географічне розташування, рельєф (80 % території – гори і пустелі) та особливості релігійної свідомості афганських племен. Афганці здавна сповідують іслам ханіфістського напрямку, для якого характерним є аскетизм і консерватизм повсякденного життя. Традиційно панівною елітою в афганському суспільстві були вожді пуштунських племен, верхівка духовенства, багаті землевласники, купці та нечисленний офіцерський корпус. Значна роль військових в Афганістані була звичною для азійської країни.

В країні було утворено два угруповання – комуністів та ісламістів, кожне з яких поставило собі за мету збройним шляхом захопити владу. За допомоги радянських спецслужб комуністи в 1978 році здійснити військовий переворот, вдалися до радикальних перетворень і зіткнулися зі запеклим опором афганського селянства, що не бажало визнавати кабульські «перетворення» (особливо в галузі землеволодіння, звичаєвого права і примусової ліквідації неписьменності). Скориставшись непродуманими й різкими заходами комуністичного уряду, ісламісти оголосили себе істинними захисниками мусульманських цінностей. Саме іслам об'єднав різні племена та народності в боротьбі проти кабульського режиму. Таким чином, у конфлікті брали участь дві сторони: збройні сили ДРА з одного

боку та озброєна опозиція (моджахеди або «душмани») – з іншого. Боротьба велася за повний політичний контроль над територією Афганістану. Моджахедам в ході конфлікту підтримку надавали військові фахівці США, ряд європейських країн-членів НАТО, а також пакистанські спецслужби.

Рішення ввести радянські війська до Афганістану ухвалили 12 грудня 1979 року на засіданні Політбюро ЦК КПРС і оформили секретною ухвалою, аргументуючи нібито запобіганням загрози іноземного втручання. Військове угруповання, яке радянська пропаганда називала винятково Обмеженим контингентом радянських військ, опинилося безпосередньо втягнутим у громадянську війну, що розгорнулося в Афганістані, і стало її активним учасником та головним збудником.

Перебування радянських військ в Афганістані й бойову активність умовно поділяють на чотири етапи: 1). 1979–1980 рр. – введення радянських військ, розміщення в гарнізонах, організація охорони пунктів дислокації і різних об'єктів; 2). 1980–1985 рр. – ведення активних бойових дій, зокрема широкомасштабних, спільно з афганськими з'єднаннями, робота з організації і зміцнення збройних сил ДРА; 3). 1985–1986 рр. – перехід від активних бойових дій до підтримки дій афганських військ; підрозділи спецпризначення зупиняли доставку зброї і боєприпасів з-за кордону; відбувся вивід шести радянських полків на Батьківщину; 4). 1987–1989 рр. – участь радянських військ у проведенні афганським керівництвом політики національного примирення, продовження підтримки бойової діяльності афганських військ, підготовка радянських військ до повного виводу.

За майже десять років неоголошеної війни СРСР в Афганістані, що прикривалася лозунгом «інтернаціональної братської допомоги» афганському народу, а насправді – підтримки прорадянського режиму в Кабулі, до України не повернулося 3360 воїнів, з яких 3280 загинули, а 80 пропали безвісти, або були захоплені в полон.

Зараз багато суперечок на тему сенсу введення радянських військ, значення їхнього перебування там. В кожного «своя правда». Радянські воїни були впевнені, що виконують свій інтернаціональний обов'язок і проявили себе справжніми героями. Багато українців полягло в збройному конфлікті, чимало пропало безвісти, багато повернулося інвалідами і всі, хто повернувся, повернулись з пораненим серцем, неспокійною душею і страшними епізодами у пам'яті – відлуннями тієї страшної війни.

Поглиблене інтерв'ю про участь українців у війні в Афганістані триває близько двох годин. Воїн-афганець рідко погоджується ще на додаткову зустріч. Питальник складається з двох частин: наративної частини та запитань-уточнень, починаючи від мобілізації до Збройних сил СРСР до переосмислення війни та участі воїнів-інтернаціоналістів у сучасних реаліях України.

Під час проведення інтерв'ю в більшості випадків респонденти поводять себе стримано, на значну кількість запитань відповідають загальною (так, ні). У наративній частині про себе і своє життя розповідають «в двох словах», де проходив військову службу і коли. Деякі респонденти ставляться з недовірою і ще перед інтерв'юванням попереджують, що не на всі питання зможуть відповісти, не знаючи ще самих питань. В залежності від військової ієрархії (чи опитуваний рядовий солдат чи особа командного і начальницького складу в Збройних силах) респонденти по-різному відповідають на питання про мобілізацію, сприйняття війни та діяльність у зоні бойових дій. Повсякденність війни всі описують аналогічним способом, але варто було б наголосити на питанні налагодженню побуту та на правилах поведінки у зоні бойових дій. Питання, які стосуються полону варто опускати, якщо людина чи її побратими не були у ньому. Респонденти розповідають про пропаганду,

причини війни, образ ворога вже з погляду сучасності. Група запитань, які стосуються боїв, поранень, а особливо втрати товаришів є особливо емоційними, деякі респонденти відмовляються відповідати на них взагалі. Погано висвітлюються питання із сприйняття війни, майже всі відповіді зводяться до: «Ми просто виконували військовий обов'язок, в нас не було часу думати». Із особистого досвіду можу сказати, що не варто тиснути на респондента, треба словами, поглядом показати своє розуміння його дій/вчинків, виявити свою лояльність. В таких випадках людина «розкривається», і якщо на початку розмови людина казала, що на розмову в неї є пів години – інтерв'ю затягується на три.

За кожним воїном-афганцем свій життєвий подвиг, своя доля. Специфіка проведення інтерв'ю з воїнами-афганцями полягає в тому, що переважно – це люди морально і фізично травмовані, які потребують суспільної підтримки і розуміння. Багатьом з колишніх воїнів-афганців важко згадувати події минулого, багато хто відмовляється давати інтерв'ю взагалі. Описувати події тих днів є неприємним спогадом для кожного хто був причетним до них.

Афганських подій ніколи і нікому не викреслити з ходу історії. І скільки б ми не повертались до них, встановлюючи нові й нові факти, змінюючи цифри, все переоцінюючи, істина залишається одна – незмінно житиме пам'ять про Афганістан.

Програма поглибленого інтерв'ю про участь у війні в Афганістані

Вступне слово інтерв'юера до першої наративної частини інтерв'ю

Значення дати і місця запису, представлення

Сьогодні ... *(вказіть дату, місяць і рік та місце запису інтерв'ю (село/місто, район, область))*.

Доброго дня, мене звати *(назвіть своє ім'я і прізвище)*. Я – студент/ка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Я збираю свідчення учасників війни в Афганістані.

Наративна частина інтерв'ю

Перше наративне запитання:

- Розкажіть, будь ласка, про себе – все, що хочете розказати про свій життєвий шлях, свої пережиття, не обмежуючись в часі.

(Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Друге наративне запитання:

- Розкажіть, будь ласка, про свій досвід війни в Афганістані.

(І знову, якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Друга частина інтерв'ю

Запитання-уточнення, що стосуються таких тематичних блоків

Мобілізація

Ще не будучи мобілізованим у ряди Збройних сил СРСР, які у Вас були уявлення про службу в армії?

Пригадайте як відбувався призов на дійсну військову службу в Збройних силах?

Як здійснювався розподіл призовників за видами Збройних сил і родів військ?

Чи можна було уникнути призову? (наприклад, внаслідок хвороби, сімейних обставин)

Можете пригадати, як відбувалась мобілізація до війська?

Чи проводилося навчання з воєнної підготовки для мобілізованих?

Сприйняття війни в Афганістані

Які були настрої населення після введення радянських військ до Афганістану? Що було про це відомо?

Чи розуміли в той час за що велася війна?

Чи велася якась пропаганда? Що пропагувалося?

Якими були Ваші відчуття, коли Ви дізналися про те, що військових і мобілізованих до війська відправляють до Афганістану?

Чи відомо Вам, щоб висловлювались невдоволення через участь у цій війні (участь українців у війні зокрема)?

Якою була ціль участі у війні особисто для Вас?
Наскільки поставлені цілі виправдалися?

Приїзд і початковий етап перебування в Афганістані. Враження після приїзду

Як Ви потрапили до Афганістану? Опишіть свою подорож до місця призначення.
Якими були Ваші перші враження після приїзду (клімат, природа, люди тощо)?
Що на Вас справило враження? Що здивувало?

Яким був початок служби в Афганістані? Що запам'яталося?

Чи знали Ваші рідні про те, що Ви в Афганістані?

Як до виконання (так званого) «інтернаціонального обов'язку» поставилися Ваші батьки, родичі, друзі, коли дізналися, що Ви саме там?

Образ ворога

Якою, на Вашу думку, була офіційна причина залучення військ СРСР в афганську війну?

Що про війну в Афганістані говорилося офіційною владою?

Яким у Вашій пам'яті постає образ ворога, проти якого воювати?

Чи радянська сторона пропагувала образ ворога? Яким цей образ ворога вимальовували?

Чи мала вплив на Вас радянська пропаганда? Якщо так, то який саме?

Військова служба

Як Вас зустріли строковики, які вже брали участь у воєнних діях?

Як склалися Ваші відносини зі строковиками?

У якому військовому підрозділі Ви перебували? Де розташовувався підрозділ?

Чи можете охарактеризувати Ваш військовий підрозділ та його склад? Що це були за люди, з яких регіонів, професій, віку?

За яким принципом відбувався розподіл бійців по підрозділах?

У яких населених пунктах Ви побували?

Скільки часу Ви перебували у зоні бойових дій?

Яке саме завдання Ви виконували в бойовій обстановці?

Яким було постачання військових зброєю? Чи завжди мали зброю?

Перебування в зоні бойових дій

Чи мали Ви до перебування в Афганістані досвід ведення бойових дій?

Чи пам'ятаєте перший бій? Чи були у ньому втрати?

В яких бойових операціях Ви брали участь?

Як відбувалося планування операцій?

Як забезпечували військовим озброєнням?

В піку бойових дій, що робили з 300-ми і 200-ми?

Чи були якісь правила поведінки у зоні бойових дій? (Що було дозволене? А що заборонене?)

Поранення

Чи доводилося надавати допомогу пораненим?

Чи багато військовиків знало як надавати першу медичну допомогу?

З якою важкістю поранення солдати могли продовжувати воєнні дії?

Чи бували Ви при військових шпиталях? Опишіть свої враження, будь ласка.

Чи діяли в той час польові госпіталі?

Як ви спілкувались із військовими лікарями та пораненими?

Як поводити себе поранені бійці?

Якої допомоги від Вас очікували побратими?

Полон

Чи перебували Ви / Ваші друзі у полоні? Якщо так, то розкажіть про полонене життя.
 Чи радянська влада звільняла полонених? Чи таке практикувалося?
 Як відбувалося звільнення з полону?

Втрати у зоні бойових дій

Загалом яких втрат зазнав батальйон за час Вашої служби в ньому?
 Що робили з речами загиблих? Чи були випадки розкрадання речей?
 Чи доводилось Вам здійснювати чин похорону бійця чи брати в ньому участь? Можете розповісти, що Ви тоді відчували?

Побут

Розкажіть про розпорядок дня, режим, атмосферу Вашого перебування в зоні бойових дій.

Якими були житлові умови?

Опишіть як Ви там одягались.

Яким було харчування?

Як відбувався розподіл продовольства?

Як проводили вільний час, якщо такий був?

Чи святкували свята? Які саме?

Якщо були релігійною людиною, то чи зберігали і як традиції релігійних свят?

Взаємини серед військових

Як складались Ваші взаємини з особистим складом військових підрозділів, зокрема керівництвом і бійцями?

Яким було спілкування з побратимами і комбатом / ротним протягом дня?

Які загалом взаємовідносини були всередині підрозділів?

Чи була дружба на війні?

(Не)взаємини з місцевим населенням

Як до Вас ставилось місцеве населення? Чи звертались по допомогу?

Чи відчували певні незручності під час спілкування з місцевими?

Чи допомагали Ви в евакуації місцевого населення? Як це відбувалось?

Які у Вас були взаємозв'язки з підрозділами урядових афганських військ?

Чи доводилося Вам брати участь у бойових діях разом з урядовими афганськими військами?

Що Ви можете розповісти про дисципліну чи її відсутність? (у повсякденності, під час бойових дій). Чи була вона?

Чи були злочини, які вчиняли військовики щодо афганського населення?

Чи були жінки в Афганістані? Яке Ваше ставлення до жінок на війні?

Страх і стратегії виживання

Чи відчували Ви страх? Якщо так, то чи були якісь чинники, які могли зменшити це відчуття?

Майже кожен із нас має оберіг. Можливо Ви також мали якийсь талісман чи цінну річ, що піднімала дух? (Якщо так, то що саме?)

Як Ви долали фізичні і моральні труднощі? В чому Ви шукали опору?

Писані і неписані правила поведінки у зоні бойових дій. (Що було дозволене? А що заборонене?)

Зв'язки з рідними та близькими

Чи вдавалось Вам спілкуватись зі своїми рідними?

В який спосіб це відбувалось?

Чи листувались? Як часто?
 Який вплив на Вас мав зв'язок з рідними?
 Де Ви шукали відчуття підтримки?

Особисті роздуми по поверненню

Опишіть найбільш складний момент, який Вам довелося пережити, перебуваючи в Афганістані.

В чому Ви шукали опору?

Як би Ви змогли описати «післявоєнний синдром», виходячи із особистих переживань?
 Як і коли закінчилася війна в Афганістані для Вас особисто?

Які нагороди Ви отримали?

Відверто говорячи, Чи хотіли б Ви ще раз потрапити до Афганістану?

Як сприймали Ви свою участь у воєнних діях в далекому Афганістані після завершення війни? А інші Ваші побратими?

Що саме змінилось у Вашому житті до і після участі у війні в Афганістані? Чому?

Зараз є знято багато художніх стрічок про Афганістан («Зірка Солдата», «9 рота»). Чи відтворюють ці кінострічки події в Афганістані?

Переосмислення війни. Контакти з воїнами-афганцями

Вражень звичайно залишилося чимало, але чи є такі, які в пам'яті залишаються назавжди?

Який досвід Ви отримали? Може якісь звички з'явилися у звичному житті?

Можливо, серед жахів війни були якісь радісні моменти?

Як склались Ваші взаємини з побратимами після війни?

Про що Ви спілкуєтесь при зустрічі з побратимами?

Як забувається/стирається Афган?

Повсякденне облаштування після демобілізації

З якими проблемами Ви зіткнулися при облаштуванні побуту після демобілізації?

Після закінчення строкової служби, чи Ви відчули якесь сприяння від радянської влади (чи наприклад при вступі на навчання колишніх воїнів-афганців брали поза конкурсом/на роботу?)

Після демобілізації чи були передбачені якісь пільги для учасників війни (наприклад житло, на сплату комунальних послуг).

Воїни-афганці і сучасний військовий конфлікт на сході України

Якими, на Вашу думку, є причини війни на сході України?

Що Ви можете розказати про участь колишніх воїнів-інтернаціоналістів у сучасних реаліях України?

Чи колишні воїни-афганці брали участь у Майдані? Як Ви особисто сприймали політичну кризу в Україні в 2013-2014 рр.?

Зараз багато колишніх афганців беруть участь у війні на Сході України. Як Ви гадаєте, що стало приводом піти на війну вдруге?

У ЗМІ є інформація, що колишні афганці воюють по ту сторону барикад. Що Вам про це відомо?

Ставлення до сучасних військових

Яким є Ваше ставлення до сучасних військових?

Як, на Вашу думку, має проявлятися повага до військових, які нас захищають?

Чи ставили Ви себе на місце воїна, який зараз перебуває у зоні АТО?

Як Ви думаєте, якби Ви там були, чи змінило б це Ваше життя й життя Ваших рідних? Чому?

Чи виникало у Вас співчуття чи бажання допомогти сучасним воїнам? Якщо так, то в який спосіб?

Що можете сказати про психологічний стан військового та його рідних в умовах перебування у зоні бойових дій?

Чи помітною була Вам розгубленість воїна у розмовах або поведінці, який не знає що з ним станеться на Сході і чи він повернеться додому?

Чи відчували Ви під час спілкування з приїжджими із зони збройного конфлікту військовими певний бар'єр, обумовлений поверненням їх з «іншого», невідомого Вам «світу війни»?

Як вважаєте, чи потрібно підтримувати сучасних воїнів? У який спосіб?

Дайте, будь ласка, пораду молодій людині, яка зараз бере участь у воєнних діях, що найважливіше знати і пам'ятати?

Участь в Антитерористичній операції на сході України (березень 2014 р. – лютий 2017 р.)

За останніх три роки тема війни й надалі залишається найбільш затребуваною в українському публічному просторі. Навіть пережите під час Революції гідності вже сприймається не як окреме громадське волевиявлення, а радше як одна з причин збройного конфлікту на сході України. Життєві історії більшості оповідачів, пов'язані з подіями зими, що нас змінила, переплетені контактами з побратимами-майданівцями, які продовжують боротьбу за Україну в зоні проведення АТО. Водночас розповіді про перебування на сході України й працю в умовах ведення бойових дій дозволяють доповнити розуміння подій, що відбуваються в державі, не лише окремими публікаціями у ЗМІ, а й індивідуальними міркуваннями та спостереженнями ряду осіб. За деякий час наративи останніх стануть у пригоді при формуванні офіційної пам'яті про збройний конфлікт, розпочатий у 2014 році.

Вивчення «гарячих» подій, які є популярними й емоційно небезпечними для сприйняття, ставлять дослідників перед дилемою суспільного осмислення й дотримання терміну давності в подачі матеріалу, водночас зобов'язують фіксувати спогади очевидців подій для подальшого використання. Це доволі нова техніка для українських фахівців-істориків, оскільки до цього часу всі тематичні блоки опитувань стосувались подій, які оповідачі пережили раніше, осмислили їх, приховали й стерли зі своєї життєвої історії наболіле та не вигідне під дією офіційної версії трактування історичних подій чи усталених стереотипів. Натомість в розмові є місце обдуманим сюжетам та міркуванням, які слугують елементами конструювання самого себе як героя, жертви або ж спостерігача – вже на власний вибір. Тому треті особи часто звинувачують усні джерела, що «проливають» світло в темних сюжетах досліджуваних епох, у суб'єктивному трактуванні пережитого, як єдино правильного.

Записи спогадів про війну ґрунтуються на розробках й досвіді розмов з оповідачами про Другу світову війну, рідше про збройний конфлікт в Афганістані – подій, що вже склалися часом, вибудували окрему нішу в індивідуальній біографії співрозмовника. Тож бесіди «про живе» вимагають від дослідників ряду умінь не лише слухання/вислуховування, а й підтримки і розуміння, опертих на опануванні самого себе. Стратегії виживання вибудовуються як на особистих якостях учасників розмови чи її предмету, так на інформації, що побутує в публічному просторі країни у різній формі. Сучасники контролювати цей процес не в силах, тому фахівці з вивчення громадської думки зіштовхуються з відмінностями у розумінні й трактуванні теперішніх подій, що відбуваються в Україні, за наявності однакових джерел і викладу нових фактів.

Розмова з військовими зобов'язує дослідника звернути увагу на оповідачів, котрі б могли об'єктивно оцінити ситуацію, не впадати у крайнощі й вловити різницю у ставленні до війни/участі у бойових діях на протигагу сенсаційній (коштовній в інформаційному просторі) новині, що потрібна представникам ЗМІ. Задум даного інтерв'ю полягає в записі спогадів та міркувань учасників Антитерористичної операції на сході України. Серед обраних респондентів можуть бути, як військовослужбовці, мобілізовані на військову службу, бійці добровольчих формувань, так і медики, капелани, волонтери або ж журналісти, які перебували у зоні АТО з березня 2014 року дотепер. При домовленості про запис радимо пояснити, що отриману інформацію буде використано виключно в науково-дослідних цілях, а не для популяризації у ЗМІ. Якщо інформант висловить побажання не використовувати його особистих даних при публікації матеріалів інтерв'ю, то зазначте про це у дозволі на

використання матеріалів інтерв'ю в окремій рубриці і ми зашифруємо цю інформацію згідно чинного законодавства.

Розмову з оповідачем краще вести по кількох блоках: біографічні дані, міркування про особисте ставлення до військового конфлікту на сході України та участь у ньому, уточнюючі запитання. Перед записом запитайте в оповідача, чи є окремі сюжети, до яких не варто звертатись під час розмови або ж вони відносяться до інформації з грифом «Секретно». Не забувайте бути уважними до співрозмовника, дивитись йому в очі, мімікою та жестами підтримувати розмову, щоб людина змогла відчувати, що Ви справді зацікавлені в її життєвій історії. Ви маєте бути готовим до уточнюючих запитань зі сторони інтерв'юера про окремі події, географічні назви, дати чи осіб, тому прогляньте відповідно інформацію й підкажіть Вашому співрозмовнику у потрібний момент, що допоможе Вам встановити з ним більш тісний контакт.

Розповідь про участь у збройному конфлікті повинна займати домінуючу частину інтерв'ю, хоч їй можуть передувати окремі міркування про життя інформанта під час Революції гідності, призов на військову службу, відрядження в зону АТО тощо. При опитуванні свідомо ставте мінімум питань для того, аби Ваш співрозмовник міг самостійно відтворити своє бачення війни і її місця у власному житті.

Під час оповіді можуть виникати різні ситуації: людина може відмовитись від спілкування з Вами або ж різко припинити / призупинити розмову, пригадавши тяжкі хвилини, які вдалось пережити, поставтесь до цього із розумінням: перекачайте мовчки, висловіть слова підтримки або співчуття (за ситуацією) і спитайте, чи можна продовжити розмову, чи краще перенести її на інший день. У жодному разі не висловлюйте особисте невдоволення ситуацією інтерв'ю, що склалась, а делікатно домовтесь про запис на інший день. Спогади про війну можуть супроводжуватись сильними емоціями оповідача, може бути вжито нецензурну лексику, відбутись раптове підвищення голосу тощо, тому реагуйте на такі моменти максимально нейтрально.

При транскрибуванні матеріалів інтерв'ю намагайтесь зберегти і передати авторський стиль мовлення, тому подавайте інформацію мовою оригіналу із дотриманням особливостей та інтонацій оповідача.

**Програма поглибленого інтерв'ю
про участь в Антитерористичній операції на сході України
(березень 2014 р. – лютий 2017 р.)**

Вступне слово інтерв'юера до першої нарративної частини інтерв'ю

Зазначення дати і місця запису, представлення

Сьогодні ... (вказіть дату, місяць і рік та місце запису інтерв'ю (село/місто, район, область)).

Доброго дня, мене звати (вказіть Ваше прізвище та ім'я), я є студентом / студенткою історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка й беру участь у записі усних свідчень, пов'язаних зі ставленням до військового конфлікту на сході України, у професійних військових, мобілізованих на військову службу, бійців добровольчих формувань, медиків, капеланів, волонтерів, журналістів, які перебували у зоні АТО.

Вступ до нарративної частини інтерв'ю

- Розкажіть, будь ласка, кілька слів про себе (прізвище, ім'я, по-батькові, скільки років, звідки родом, рід занять, місце проживання), про своє ставлення до військового конфлікту на Сході та особисту участь у ньому.

Друга частина інтерв'ю

Запитання-уточнення, що стосуються таких тематичних блоків

Військово-політична ситуація в Україні (з березня 2014 р. і дотепер).

Чи змінилось Ваше бачення сучасного воїна із початком військового конфлікту на сході України?

Як можете оцінити проведення Антитерористичної операції в Україні з березня 2014 р. дотепер?

За що воюють хлопці на сході України?

Якими, на Вашу думку, є їхні мотиви перебування там?

Що у Вашому розумінні включає в себе поняття «Батьківщина / Україна»?

Як Ви можете розтлумачити словосполучення «захисник Батьківщини / України»?

Що можете сказати про керівництво українською армією?

А про місцевих офіцерів та сержантський і старшинський склад?

Як оцінюєте логістику українського війська?

Як ставитесь до збору коштів на матеріальне та медичне забезпечення військовослужбовців?

А до осіб які цим займаються у Вашому місті (волонтерів, місцевих активістів, членів громадських організацій тощо)?

Перебування в зоні АТО.

Як Ви опинились в зоні АТО?

Чим було обумовлено Ваше рішення поїхати в зону бойових дій?

Чи ставили Ви перед собою певну мету або ж ціль, збираючись у таку поїздку?

Наскільки вона виправдала Ваші очікування?

Як складалась Ваша дорога?

Якщо це не інформація з грифом «Таємно», то можете розповісти:

У якому військовому підрозділі Ви перебували? Де він розташовувався?

У яких населених пунктах Ви побували?

Скільки часу Ви перебували у зоні бойових дій?

Повсякденне життя.

Розкажіть про розпорядок дня, режим, житлові умови, атмосферу Вашого перебування в зоні бойових дій.

Опишіть як Ви там одягались? Чи перебували у бронезилеті та шоломі?

Чи звертались до Вас по допомогу інші військовослужбовці?

Як Ви їм допомагали?

Як Ви спілкувались з бійцями свого підрозділу протягом дня?

Чи залучали Вас до окремих робіт по облаштуванню підрозділу? Якщо так, то яких саме?

Чи вдавалось Вам, перебуваючи на Сході, спілкуватись зі своїми рідними та колегами?

В який спосіб це відбувалось?

Діяльність у зоні бойових дій. Специфіка роботи.

Чи мали Ви до відрядження в зону АТО досвід перебування у зонах бойових дій? Якщо так, то розкажіть про свої враження.

У чому полягали Ваші професійні функції у зоні бойових дій?

Якої допомоги від Вас очікували бійці?

Як Ви облаштували своє робоче місце в умовах ведення військових дій?

Чи доводилось працювати на передовій під кулями?

Як Ви планували свою роботу?

Чи були у Вас певні обов'язки у підрозділі, в якому Ви перебували?

У чому вони полягали?

Які труднощі у Вас виникали? Як доводилось їх долати?

А що Ви відчували в ті хвилини?

Чи вистачало Вам необхідних засобів (зброї, предметів особистої гігієни, питної води, їжі тощо) для перебування у зоні війни? Як виходили з ситуації, коли їх бракувало?

Чи контактували з військовими з інших підрозділів? У який спосіб це відбувалось?

Чи спілкуєтесь Ви зараз із воїнами, з котрими познайомились у зоні АТО? Чи відомо вам, як склалась їх подальша доля?

Чи потрібна ротація учасникам АТО? Чому? Якою має бути, на Вашу думку, її тривалість?

Ставлення воїнів та місцевого населення.

Як складались Ваші взаємини з особистим складом військових підрозділів, зокрема керівництвом і бійцями?

Як до Вас ставилось місцеве населення? Чи звертались по допомогу?

Чи відчували певні незручності під час спілкування з ними?

Розкажіть про діяльність відомих Вам інших військових підрозділів, які були / є розташовані в зоні бойових дій на Сході України.

Робота з воїнами по поверненню із зони АТО. Реабілітація.

Розкажіть про власну реабілітацію після повернення із зони АТО.

Як проходила реабілітація Ваших побратимів?

Чи виникають певні проблеми в спілкуванні з рідними? Як Ви з ними боретесь?

Чи допомагають Вам волонтерські ініціативи? Розкажіть про це детальніше.

Чи співпрацюєте із закордонними інституціями військового спрямування та їх співробітниками?

Чи долучаєтесь до організації різних професійних тренінгів та публічних заходів, спрямованих на допомогу особам, котрі їдуть / повернулись із зони АТО? Як Ви оцінюєте їх ефективність?

Особисті роздуми по поверненню.

Опишіть найбільш складний момент, який Вам довелося пережити, перебуваючи в зоні бойових дій.

Чи потрібна індивідуальна допомога бійцям, які повернулись із зони АТО?

Якими є Ваші рекомендації для осіб, котрі перебувають або планують їхати в зону АТО?

Зараз Ви перебуваєте в мирних умовах, які враження? Як Ви відходили від поїздки?

Як би Ви змогли описати «післявоєнний синдром», виходячи із особистих переживань?

Супровідні інструменти: записи в щоденник /блокнот, листи, смс, історії хвороби, призначення тощо.

Чи вели Ви окремі записи, перебуваючи у зоні бойових дій?

Якого змісту вони були?

Чи був час проводити окремі записи у польових умовах? Як це відбувалось?

Чи писали / отримували / передавали листи?

Чи користувались телефоном? (спілкувались чи писали смс-повідомлення?)

Повсякденне життя сімей трудових мігрантів з України наприкінці XX – на початку XXI століття

Міграція як явище виникла і розвивалась одночасно з людством. Немає жодної держави у світі, яка б на різних етапах свого розвитку не була задіяна у світових міграційних процесах. Винятком не стала й Україна, яка переживає вже четверту хвилю трудової міграції («заробітчанську»), започатковану соціально-економічними процесами в державі й світі, пов'язаними з проголошенням незалежності України, відкриттям кордонів, отриманням права вільного виїзду та в'їзду тощо. Сьогоднішня міграція є новим соціальним процесом, що кардинально відрізняється від міграцій попередніх століть. Це зокрема пов'язано з багатьма принциповими відмінностями: від причин та способу організації виїзду до змін у самоідентифікаціях та ідентичностях українців за кордоном. «Четверта хвиля» міграції є найчисельнішою і охоплює всі регіони України, чого раніше не було. Питання трудової міграції для України є проблемою державного рівня. Тема українських заробітчанин та умови їхнього перебування за кордоном активно обговорюються на шпальтах преси, привертаючи увагу всього суспільства.

Самі заробітчани трактують трудову міграцію як дієвий спосіб реалізації власних соціальних інтересів. Тому записи усних свідчень мігрантів навіть не завжди фаховими особами виступають для них можливістю виговоритись, спробувати осмислити все, що було і зрозуміти, чому сталось саме так, а не інакше. Такий собі терапевтичний засіб відновлення спогадів дозволяє задуматись заробітчанам над помилками, виправити їх та уберегти інших, що стають на цю зовсім нелегку стежку життя трудового мігранта, від різних неприємних ситуацій.

Для окремих осіб трудова міграція є заздалегідь спланованим кроком, а для інших вона настає зовсім несподівано, в силу певних обставин. Більшість наративів, отриманих від жінок та чоловіків, які працюють закордоном, зводились до виокремлення таких причин трудової міграції як особиста місія вирішити (деколи навіть героїчно долаючи особисті страхи невідомості) фінансові потреби й пов'язані з ними непорозуміння. Натомість усвідомлення втрачених моментів у повсякденному житті своїх дітей, дружини / чоловіка чи навіть батьків, пов'язаних із їх відсутністю виникають під час повернення у відпустку чи на постійно вже за кілька років.

Доволі часто на рішення переїхати впливають сімейні обставини і можливість потрапити під опіку до родичів або ж до чоловіка / дружини / дитини чи батьків, які вже там облаштувались і допоможуть коли що. Тому при виборі країни-реципієнта важливу роль відіграє імміграційний досвід української спільноти, культурна спорідненість та можливість працевлаштуватись, що може, безпосередньо, впливати на розміри заробітку та адаптацію до нового середовища. У такій ситуації зваження на рішення «їхати чи ні» дається набагато легше і всі принади європейського або ж американського заробітчання зводяться до заспокоєння очевидним «пожаліюсь – допоможуть, ми ж одна кров».

Влаштувати нове життя далеко від дому, від звичного усього і знайомого – це одне з найбільш поширених бажань, яке переживає кожен, хто планує поїхати чи бував за кордоном. Зазвичай, заробітчани розказують про те, що міграція розширює горизонти і дає більші можливості до змін. Але те, що еміграція – це також і самотність, і відчуженість, і напади паніки та відчуття провини, переважно залишається замовчуваним і майже ніколи не проговорюється.

Для багатьох українців життя за межами своєї країни завжди здавалось чимось кращим, ніж те що вони мають і те чого вони завжди прагнули/прагнуть. Чималий міграційний досвід української спільноти і розповіді близьких про «імпортне» життя малювали чудові ілюзії у майбутніх заробітчани. Італія, Німеччина, Польща, Чехія тощо для більшості майбутніх трудових мігрантів були «островами надії на краще життя і майбутнє». Та не завжди описане одними трудовими мігрантами і прочитане на шпальтах газет чи в інтернет-мережі було за дійсність. Реалії з якими стикались наші заробітчани були значно іншими ніж те, що вони чули перед від'їздом за кордон.

Інша культура змушує мігрантів відмовитися від попереднього (колишнього) способу життя, прийняти інші соціальні норми, правила та зразки поведінки. Для мігранта в процесі адаптації змінюється все — від природи й клімату до психологічних стосунків, а також традицій, звичаїв, ритуалів, цінностей. Саме тому, у більшості випадків така зміна середовища проживання відбивається на моральних якостях заробітчани і негативно впливає на адаптацію до нового соціокультурного середовища.

Перебираючись за кордон, українці проходять так званий процес «реконструкції свого дому». Вони облаштовуються в новій країні і намагаються створювати максимально наближене середовище до того, яке було «вдома, там на Україні». Заробітчаним доводиться змінювати свої взаємини з Батьківщиною, але мрія повернутися додому завжди є живою і має визначальний характер у перевизначенні власних ідентичностей та конструюванні сімейного добробуту на перспективу. Перед трудовим мігрантом постають проблеми відірваності від сім'ї, відстань, ностальгія за дітьми і близькими, що часто характеризується заплутаністю орієнтацій мігрантів. Для більшості мігрантів притаманна ностальгічна ідеалізація дому і всього, що з ним пов'язано.

Заробітчанство як явище породжує низку проблем. Однією з таких проблем є утворення дискантних сімей та дітей соціальних сиріт, з'являється проблема відчуження між батьками і дітьми, заробітчанами і родичами, які для останніх стають своєрідним «європейським банкоматом». Таке явище є достатньо поширеним у теперішній час, зважаючи на постійне збільшення кількості трудових мігрантів. Якщо раніше основна функція батьків полягала у вихованні дітей, то на даний час вона нерідко зводиться до їх матеріального забезпечення. Вже через декілька років після від'їзду батьків відбувається віддалення батьків і дітей, врешті останні часто перестають потребувати батьківської опіки і любові.

Повсякдення дітей трудових мігрантів проходило/проходить в середовищі найближчих родичів та однолітків. Брак повноцінної сім'ї діти намагаються компенсувати входженням в менші соціальні групи: клас, середовище друзів, різні секції, гуртки тощо. У дітей заробітчани виникає проблема адаптації до життя в неповній сім'ї чи адаптації до нового соціального середовища. Виникає брак емоційного спілкування з батьками, а також батьківської підтримки, особливо дітям шкільного віку. Відносини батьків-мігрантів і дітей порушуються. Це зазвичай проявляється у перевазі негативної уваги стосовно дитини (погрози, постійна критика і лайка), а також і повній відчуженості від неї, байдужості і нехтування її інтересами та духовними потребами. Діти трудових мігрантів, загалом, мають ті ж проблеми, що й їхні однолітки: труднощі процесу соціалізації, проблеми з навчанням тощо. Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання самоствердитися. У покинутих дітей спостерігається образа на батьків, але й водночас почуття провини, адже міграція відбулася «зادля їхнього блага».

Ефект присутності батьків створює віртуальне спілкування переважно скайпом, який за останні роки замінив телефон. Це певною мірою компенсує відсутність мами чи тата, хоча повністю їх замінити не може ніхто – ні бабусі й дідусі, ні тітка й дядько. У більшості дискантних сімей є «традиційний день», коли рідні виходять на зв'язок скайпом. Діти, зазвичай, розповідають батькам про своє повсякдення (що робили; як справи в школі; чи слухають рідних; чи добре поводитись; щоб хотіли отримати в подарунок тощо). Саме у таких розмовах часто виникають незручні паузи між рідними, роблячи наголос на певній відчуженості/віддаленості одне відного. У своїх наративах батьки-заробітчани не дуже люблять акцентувати на даних моментах, пояснючи це тим «що іншого виходу на даний момент не має, тому і вони і діти змушені так жити».

Загалом, життєва історія кожного трудового мігранта є унікальною і своєрідною. Хтось залишається поза межами Батьківщини і намагається створити там частинку «рідної України» (формування діаспорної спільноти), а хтось і за десять років проживання на чужині повертається додому, де вже все одно не може відчувати себе «своїм», конструюючи сімейний добробут й майстерно приховуючи пережиті драми від зайвих очей.

При опитуванні українських заробітчан або їхніх дітей/родичів, які залишились вдома слід звернути увагу на наступні сюжети, які розкриваються під час інтерв'ювання:

- Сутність причин та мотивів міграції; як причини міграції впливали на прийняття рішення; момент прийняття рішення і чи воно обдумувалось чи все відбувалось спонтанно; чим зумовлювалось рішення про виїзд за кордон на роботу.
- Адаптація трудових мігрантів у новій країні і соціальному середовищі; перше важення від країни роботодавця і як це враження співпадало з уявленням та очікуванням; перші місяці проживання за кордоном і усвідомлення відстані та відірваності від рідного дому та сім'ї; як відбувалось пристосування до життя нарізно з родиною і друзями; інтеграція заробітчан в суспільство країни перебування (вивчення мови, ознайомлення з культурою і традиціями країни-реципієнта і прийняття цього).
- Збереження української ментальної та ідентичності (функціонування української церкви за кордоном і її значення в житті заробітчан; підтримування українських традицій та звичаїв; формування товариств та української громади); особливості підтримування зв'язку з Батьківщиною та оцінка поточної ситуації в Україні трудовими мігрантами.
- Сприйняття рідними/дітьми ситуації про заробітчанство і їхнє ставлення до цього, підтримування/не підтримування рідними/дітьми заробітчанина у цьому виборі; зміна життя дитини/рідних після від'їзду одного з членів сім'ї; особливості пристосування/не пристосування до розлуки з близькими; подальші долі трудових мігрантів та їх сімей (можливість повернення на Україну чи можливість залишитись жити на постійно за кордоном і забрати рідних).

При опитуванні трудових мігрантів можуть виникнути типові труднощі: ламання життя міграцією та емоційне переживання цього процесу – явища, які не лежать на поверхні й переважно приховується респондентами під час інтерв'ю.

У даному проекті використовується два питальники: для респондентів трудових мігрантів, а також для дітей/родичів заробітчан, які залишились вдома. З двох питальників слід обрати лише один, відповідно до обраного респондента.

Для трудових мігрантів

Програма інтерв'ю про повсякденне життя сімей трудова мігрантів з України наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття

Вступне слово інтерв'юера до першої наративної частини інтерв'ю

Зазначення дати і місяця запису, представлення

Сьогодні ... (вказіть дату, місяць і рік та місце запису інтерв'ю (село/місто, район, область)).

Доброго дня, я – студентка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (вказіть свої прізвище та ім'я). Я вивчаю повсякденне життя сімей трудових мігрантів, батьки чи родичі яких перебували за кордоном на роботі. А зокрема досліджую дистанційні взаємовідносини у родині, члени якої були на заробітках, виховання дітей на відстані, побутові проблеми, життя дітей без батьків, повсякдення самих мігрантів і проблеми, з якими вони стикалися, перебуваючи за кордоном.

Наративна частина інтерв'ю

Перше наративне запитання:

- **Розкажіть, будь ласка, коротко про себе, про Вашу сім'ю, про те звідки Ви, хто Ви за професією, де проживали.**

Друге наративне запитання:

- **Розкажіть, будь ласка, про Ваше рішення поїхати на роботу за кордоном, про своє повсякденне життя, про взаємини на відстані і те, з чим Ви стикались перебуваючи за кордоном.**

(Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Друга частина інтерв'ю

Запитання-уточнення, що стосуються тематичних блоків.

- *Родина оповідача*

Розкажіть про Вашу сім'ю. Перелічіть склад Вашої родини.

Яку освіту Ви здобули?

Ким і де Ви працювали раніше?

Як склалось Ваше життя безпосередньо в останні пів року перед від'їздом за кордон? Чим Ви замались? Які були настрої, мрії?

- *Причини та мотиви міграції*

Що спонукало Вас поїхати на роботу за кордон?

Ви мігрували добровільно чи були певні обставини, які склались на той час, що спонукали Вас до переїзду?

З якою метою Ви мігрували за кордон?

Чим Ви керувались при виборі країни, в якій вирішили працевлаштуватись?

Яку країну Ви обрали? Чому?

Ви планували трудову міграцію чи вирішили все спонтанно?

Що підштовхнуло Вас до трудової міграції?

Чи були у Вас знайомі трудові мігранти за кордоном?

Опишіть Ваш виїзд з країни.

Що остаточно переконало Вас у потребі виїзду за кордон?

Чи плануєте Ви повертатись до України? За яких обставин?

Чи виникало у Вас бажання залишитись проживати у країні роботодавця? Чому?

Що особисто Вам дала робота за кордоном? Чи справдились очікування від переїзду?

Чи порадите Ви іншим їхати працювати за кордон? Чому?

Де Ви бачите працевлаштування Ваших дітей? В Україні чи поза її межами? З чим це пов'язано?

Якби Вам запропонували роботу в Україні, чи переїхали б Ви в іншу країну? А повернулись би в Україну за наявності такої пропозиції? З чим це пов'язано?

- *Знайомство з місцем проживання.*

Опишіть Ваше перше враження від країни, до якої Ви мігрували.

Які емоції викликало у Вас побачене?

Ви вперше мігрували у дану країну чи вже раніше бували тут?

Ви самостійно зорієнтувались у даній країні / місті чи були у Вас тут знайомі, які допомогли Вам у цьому?

У якому Ви місті проживали? За яких умов?

Чи здійснювали Ви екскурсію містом / країною для ознайомлення з місцевістю?

Що кинулось Вам в очі, коли Ви вперше приїхали у дану країну?

Що саме привернуло Вашу увагу? Чому?

Чи є/були у Вас місця, де Ви любили/любите проводити час? Чому саме у даному місці? Обґрунтуйте.

Чи зустрічались Вам місцевості чи окремі куточки, які нагадували і асоціювались у Вас з Україною? Які саме?

Чи задовольняє Вас інфраструктура міста? Що на Вашу думку варто удосконалити?

Чи продуманою, на Ваш погляд, є просторова забудова міста?

- *Права та соціальні гарантії трудових мігрантів*

Ви перебуваєте в країні громадянином, якої Ви не є. Чи почувате себе тут комфортно?

Чи відчуваєте, що маєте достатньо прав свобод, що Ви захищені?

Яким чином Ви опинилися в країні, якій зараз перебуваєте? Хто Вам допомагав у цьому?

Хто займався оформленням виїзду з країни?

Ви звертались до агентства щодо трудової міграції чи самостійно / по знайомству їхали на роботу за кордон?

На які соціальні гарантії і права Ви розраховували за кордоном?

Які права надавала країна трудовим мігрантам, до якої мігрували?

На яких умовах мігранти можуть отримати пенсію у країні, де проживають?

Чи отримували Ви соціальну допомогу у перші місяці перебування у міграції? Як часто?

Чи виникала у Вас потреба звертатися до лікаря? Чи було надано Вам допомогу?

Чи потрібна була медична картка для працевлаштування трудового мігранта?

Які труднощі виникали у Вас протягом вашого перебування за кордоном? Як Ви їх вирішуєте?

- *Умови праці та оплата*

Як Вам вдалося знайти свою першу роботу?

Яку роботу зазвичай можуть отримати трудові мігранти?

Чи залежало отримання роботи від освіти трудового мігранта за кордоном?

Ким Ви працювали за кордоном?

Які обов'язки були у Вас на роботі?

Чи подобалася Вам ваша робота? Чому?

Чи могли Ви змінювати роботу за кордоном? Чому? Як часто?

Скільки тривав Ваш робочий день? Чи була перерва на обід?
 Як оплачувалася Ваша робота? Які це були гроші на той час?
 Чи було достатньо цих коштів, щоб відправляти певну їх частину рідним?
 Чи бувало таке, що оплату Вашої праці затримували? Як Ви діяли у такій ситуації?
 Чи впливало знання мови країни, у якій Ви працювали на оплату праці? Якщо так, то як саме?
 Чи задоволені Ви своїми умовами праці на даний момент?

- *Проблеми адаптації до нової роботи. Взаємини з працівниками.*

Опишіть свій трудовий колектив.
 З кількох людей складався Ваш колектив?
 Які у Вас були взаємовідносини з колегами по роботі?
 Яким було ставлення до Вас керівництва?
 Представники яких національностей працювали з Вами?
 Чи було легко Вам влитись у робочий колектив? Чому?
 Якою мовою Ви спілкувалися на роботі? Чому?
 Чи виникали конфліктні ситуації на роботі? Чому? Як Ви поводитись у такому випадку?

- *Церква*

Що можете розповісти про участь церкви в житті українських трудових мігрантів?
 Кажуть, що наша церква намагається допомагати своїм вірним тут, за кордоном. Чи справді це так?
 Чи вдалось Вам якимсь чином відчутти на собі увагу і турботу «своєї» церкви тут, за кордоном? В чому вони виражалися?
 Чи знаєте Ви про практику формування християнських громад з числа людей, подібних до Вас? Чи маєте Ви досвід участі в житті такої громади?
 Чи мали Ви можливість відвідувати церкву у за кордоном? Яку церкву Ви відвідували?
 Як часто Ви мали можливість ходили до церкви?
 У церкві, яку Ви відвідували якою мовою велась літургія?
 Чи відрізнялась обряди церкви за кордоном від українських?
 Які свята Ви святкували у міграції?
 Яких обрядів Ви дотримувались на святкування Великодня, Різдва та інших свят?

- *Житлове облаштування*

Як Ви шукали житло за кордоном?
 Чи легко було знайти житло?
 Де Ви проживали в перший час перебування за кордоном?
 Яке житло Ви могли собі дозволити? Скільки воно коштувало?
 Чи оплачували Ви комунальні послуги?
 Чи сплачували Ви податки за своє помешкання державі?
 Чи змінювали Ви місце проживання? Як часто? Чому?
 Опишіть Ваше помешкання.
 Чи було комфортно проживати Вам у вашому помешканні?

- *Харчування.*

Що зазвичай Ви їли, пили?
 Чи готували Ви за кордоном? Як часто?
 Що найчастіше Ви готували?
 Чи відвідували Ви заклади харчування? Як часто?
 Яку частину зароблених грошей Ви витрачали на продукти?
 Чи подобалась Вам місцева їжа? Яка саме? Чому?
 Які страви української кухні Ви, зазвичай, готуєте? Чому?

- *Одяг та придбання товарів*

Якому одягу Ви надавали перевагу? Чому?
 Де зазвичай Ви здійснювали покупки? Як часто?
 Яку частину грошей Ви витрачали на придбання товарів?
 Що частіше за все Ви купували для передачі рідним?
 Що просили у Вас діти, щоб Ви їм придбали і передали?
 Які гостинці Ви купували своїм дітям?

- *Контакти із земляками*

Чи спілкуєтесь Ви з іншими мігрантами за кордоном? Якщо так, то у який спосіб?
 Чи є у Вас знайомі / друзі серед мігрантів?
 Де відбуваються Ваші зустрічі з такими ж мігрантами як Ви за кордоном?
 Про що найчастіше Ви говорите на цих зустрічах? Чому саме про це?
 Чи створюють мігранти даної країни певні товариства чи об'єднання трудових мігрантів?
 Якщо так, то які саме? Де? Як вони діють? Якими правами та обов'язками вони наділені?
 Чи отримували Ви допомогу від друзів / знайомих трудових мігрантів? Яку саме?
 Якою мовою Ви зазвичай спілкуєтесь при зустрічах? Чому?

- *Ностальгія*

Які емоції Ви переживали при виїзді з країни?
За чим найбільше Ви сумуєте?
Що є для Вас розлука з рідними, близькими?

Що допомагає Вам долати ностальгію (сум) за родичами?
Як Ви боретесь (-лись) з тугою за Батьківщиною? Яким способом надаєте перевагу?
Можете порекомендувати якийсь рецепт?
Чого Вам бракувало за кордоном з того, що було на Україні?
Що для Вас є головними символами України? З чим у Вас асоціюється період життя в цій країні?
Що саме хотілось би повернути, перебуваючи поза її межами?
Яких проблем Вам вдалось позбутись внаслідок виїзду з України?
Які переваги з'явилися?
Які проблеми виникли?
Що хотілось би змінити насамперед?
Чи задоволені Вашим рішенням поїхати працювати за кордон? Чому?
Чи хотіли б Ви знову жити в Україні / поза її межами? Чому?
Чи є в країні, у якій Ви перебували / перебуваєте, місця, що нагадують Батьківщину?

- *(Не)комфортне життя дитини без батьків*

З ким залишились Ваші діти на Україні? Чому саме Ви довірили дітей цим близьким родичам?
 Як відреагували діти на те, що вони залишуться з дідусем та бабусею / тіткою та дядьком?
 Чи давали Ви поради рідним, як виховувати Ваших дітей? Які саме?
 Чи були у Вас переживання щодо зміни поведінки дітей після вашого відїзду? Чи намагались Ви наперед перешкодити цим змінам?
 Чи довіряють Вам діти, коли ви перебуваєте в іншій країні?
 Чи виникали проблеми з законом у дітей під час вашої відсутності? Як Ви намагались цю проблему вирішити? До кого зверталися по допомогу?
 Чи здійснювали / здійснюєте Ви перевірку своїх дітей на Батьківщині? Як саме? Хто вам у цьому допомагає?

- *Зв'язки з рідними / поїздки на Батьківщину*

Як Вам вдається підтримувати зв'язок з родиною? Чи мали Виз могу запросити до себе своїх близьких, зокрема, дітей?

Як часто Ви приїжджаєте на Батьківщину?

Яким видом транспорту Ви, зазвичай, здійснюєте короткочасні поїздки додому? Чому саме цим видом транспорту?

Чи виникали у Вас труднощі при короткочасному поверненні на Батьківщину? Якщо так, то які саме? Чому?

На який період Ви повертаєтесь додому? Чому?

Скільки часу триває Ваше перебування на Батьківщині? Чим це зумовлено?

Чи очікуєте Ви відпустки за кордом, щоб повернутись до рідні? Чому?

На які свята Ви зазвичай повертаєтесь додому? Чому?

Як Ви проводите час з рідними під час відпустки? Де? Чому надаєте перевагу? Чому?

Якими були / є Ваші зв'язки з рідними?

Чи спілкуєтесь Ви з рідними через соцмережі? Які саме? Чи влаштовує вас таке спілкування?

Які контакти Ви підтримували з дітьми, батьками?

Чи часто Ви телефонували до рідних? Чи зв'язувались з ними іншим способом? Яким?

На які теми Ви говорили?

Про що Ви розповідали рідним? Про що діти / бабусі та дідусі / тітка чи дядько розповідали Вам?

Які емоції Ви переживали під час телефонної розмови чи спілкування по скайпу?

Чи часто Ви повертались до сім'ї? Який час перебували у «відпустці»?

Як проводили час з рідними у «відпустці»?

Як родичі реагували на ваші листи/дзвінки?

Чи намагались Ви вирішити проблеми сім'ї на дистанції? Яким способом? Чи вдавалось?

Чи часто Ви здійснюєте грошові перекази рідним? В який спосіб?

Чи була у Вас ностальгія за Батьківщиною, рідним містом / селом, за рідними? Як Ви боролись з цим?

Чи комфортно Вам було у міграції?

Що Ви робили для подолання внутрішнього суму за родиною?

Чи допомагаєте / ли Ви родичам в Україні? Якщо так, то яким чином?

Для дітей трудових мігрантів

Програма інтерв'ю про повсякденне життя сімей трудових мігрантів з України наприкінці XX – на початку XXI століття

Вступне слово інтерв'юера до першої наративної частини інтерв'ю

Значення дати і місця запису, представлення

Сьогодні ... (вказіть дату, місяць і рік та місце запису інтерв'ю (село/місто, район, область)).

Доброго дня, я – студентка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (вказіть свої прізвище та ім'я). Я вивчаю повсякденне життя сімей трудових мігрантів, батьки чи родичі яких перебували за кордоном на роботі. А зокрема досліджую дистанційні взаємовідносини у родині, члени якої були на заробітках, виховання дітей на відстані, побутові проблеми, життя дітей без батьків, повсякдення самих мігрантів і проблеми, з якими вони стикалися, перебуваючи за кордоном.

Наративна частина інтерв'ю

- **Розкажіть, будь ласка, коротко про себе, про свою сім'ю, про своє життя, коли Ваші батьки поїхали за кордон, про взаємини на відстані і те, з чим Ви стикались у відсутності батьків.**

(Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Друга частина інтерв'ю

Запитання-уточнення

- *Родина оповідача*

Розкажіть про свою сім'ю. Назвіть і коротко розкажіть про членів Вашої сім'ї (мати, батько, брати, сестри, бабуся, дідусь).

Назвіть своїх інших близьких родичів?

З ким і де Ви проживаєте?

Де і коли Ви народилися? Скільки Вам років?

Де Ви навчаєтесь? (клас школи, середній чи вищий навчальний заклад)

- *(Не)пристосування до розлуки з близькими*

Як Ви відреагували на повідомлення батьків про трудову міграцію?

Чи намагались Ви відмовити батьків від здійснення міграції?

Скільки Вам було років, коли рідні поїхали за межі країни?

Якими були перші дні життя без батьківської опіки?

Чи уявляли Ви собі життя без щоденної присутності батьків? Як саме? Які при цьому у Вас виникали емоції?

- *Роздуми про трудову міграцію*

Як Ви вважаєте, ваші батьки правильно вчинили, що поїхали за кордон працювати?

Чи засуджуєте Ви таке рішення батьків? Чому?

Як би Ви вчинили на місці батьків?

Як Ви вважаєте, що спонукало Ваших батьків поїхати на роботу за кордон?

Чи плануєте Ви також їхати на роботу за кордон?

Чи допомагали Ви батькам у виїзді за кордон?

Як Ви вважаєте, що дала робота за кордоном Вашим батькам і Вам? Як змінилось Ваше життя?

Що Вам розповідали батьки про своє повсякденне життя за кордоном? На що особливо звертали увагу?

- *Ностальгія*

Які емоції Ви переживали, коли Ваші батьки/родичі їхали за кордон?

За чим найбільше Ви сумуєте у відсутності батьків/родичів?

Що є для Вас розлука з рідними, близькими?

Що допомагає Вам долати ностальгію (сум) за родичами?

Чи задоволені Ви рішенням Ваших батьків поїхати працювати за кордон? Чому?

Чи хотіли б Ви, що Ваші батьки знову жили в Україні / поза її межами? Чому?

- *Життя дитини без батьків*

Розкажіть про своє життя за відсутності батьків.

Яким змінилося Ваше життя за час перебування батьків за кордоном?

Як Ви розцінюєте тимчасову/тривалу відсутність батьків у Вашому житті?

Як Ви використовували гроші, які пересилали Вам батьки?

Чи часто Ви отримували гостинці від батьків? Які?

Чи позначилась відсутність батьків на вашому навчанні/поведінці? Як саме?

Як Вам живеться з бабусею та дідусем, тіткою та дядьком?

Наскільки Ви покладаєтесь на тих людей, які зараз поряд з Вами?

Чи виникають у Вас конфлікти з бабусею та дідусем/тіткою та дядьком? Чому?

Як Ви намагаєтесь залагодити ці конфлікти?

Як Ви вирішуєте проблеми особистого характеру? Самостійно чи з допомогою близьких людей?

- *Взаємовідносини на відстані*

Які у Вас взаємовідносини з батьками після тривалої розлуки? Чи змінились вони?

Чи важко Вам було пристосуватись до того, що Ваші рідні тепер далеко?

Ви сумуєте за батьками?

Чи покращилось Ваше матеріальне становище після того як батьки мігрували?

Чи хотіли б Ви, щоб ваші батьки повернулися на Україну?

Чи плануєте Ви поїхати до батьків і там залишитись разом з ними?

У які моменти Ви відчуваєте найбільшу потребу у батьках і їхній підтримці? Чому?

- *Особливості та форми спілкування з близькими*

Які форми спілкування з батьками Ви використовуєте?

Як часто Ви розмовляєте по телефону з батьками? Скільки триває розмова?

Що найчастіше Ви обговорюєте у телефонній розмові?

Чи розказуєте Ви про свої успіхи і проблеми батькам?

Як часто приїжджають батьки додому? На який термін?

Чи комфортно Вам, коли Ваші батьки приїжджають додому після тривалої розлуки? Чи відчуваєте Ви в цей момент відчуженість від рідних?

Ви спілкуєтесь з батьками по соціальній мережі? Як саме?

Чи часто Ви телефонуєте батькам по скапу?

Що очікуєте Ви від відеоспілкування з рідними?

Скільки тривають спілкування по соціальній мережі?

Методичні поради до проведення напівструктурованого проблемного інтерв'ю

Інтерв'ювання за методикою напівструктурованого проблемного інтерв'ю містить чотири послідовних етапи бесіди між тим, хто запитує (інтерв'юер/ка) і опитуваним (респондентом/кою).

I. Підготовчий етап

Обираючи питальник слід продумати, хто буде респондентом/кою – хто з родичів, знайомих захоче поділитися своїми спогадами, міркуваннями. Після вибору питальника та ймовірних респондента/ки, слід *домовитися про місце і час запису*. Домовляючись про інтерв'ю **не варто (!!!)** детально розповідати про питальник, перелічувати тематичні блоки і в жодному разі не давати питальник для ознайомлення. Якщо це трапилося, дослідник мусить бути готовим до того, що респондент/ка підготуються до розмови – продумують свою розповідь заздалегідь або ж зробиють нотатки, які під час інтерв'ю зачитуватимуть, що не дасть змоги вибудувувати вільний наратив та/чи діалог. Слід також попередити, що розмова може тривати годину, а то й дві-три години. Тому добре було б, що респондент/ка нікуди не поспішали й могли зосередитися на спогадах.

Домовляючись про запис, варто зазначити, що інтерв'ю записується і в подальшому буде використовуватися лише в науково-дослідницькій роботі. Інтерв'ю зберігатиметься в Архіві усної історії Львівського національного університету імені Івана Франка. З метою тривалого зберігання та зручного користування записом всіх заохочених, до інтерв'ю долучається ряд супровідних документів, які заповнюють, як правило, вже після закінчення запису інтерв'ю. У випадку відмови респондента/ки в інтерв'ю через небажання використання особистих даних (прізвища та імені, іншого) слід пояснити, що запис може бути анонімним.

Технічна підготовка до інтерв'ю. В сучасних умовах для запису можна обрати будь-яку зручну техніку. Слід врахувати однак, що запис може тривати годину-дві, тому не обирати телефон або інший пристрій, який записує файли, наприклад, по 10 хвилин. Це створить незручності при записі. З електронним файлом потрібно буде працювати (транскрибувати), тому врахувати потребу його перезапису. Для підсилення чіткості звуку на записі можна використовувати додатковий зовнішній мікрофон. Очевидною є перевірка перед інтерв'ю технічного стану апаратури й мікрофонів, заряду батареї чи наявності додаткового комплекту батарейок. Під час безпосереднього запису стежити за якістю запису. Для інтерв'ю необхідно вибрати спокійне місце (щоб не заважали треті особи, не надто шумне місце).

Заздалегідь перед записом слід **добре (!) ознайомитися з програмою інтерв'ю**, щоб надалі вільно почуватися під час розмови і не вишукувати запитань панічно гортаючи аркуші.

Ситуація інтерв'ю

II. Формулювання наративного запитання

На початку запису інтерв'ю слід вказати дату (число, місяць і рік) та місце запису (село/місто, район, область). Після привітання представте себе й сформулювати перше наративне запитання з проханням розказати про себе, своє життя. *Якщо оповідач/ка*

розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки.

Після формулювання наративного запитання інтерв'юер має налаштуватися на вільну, необмежену в часі розповідь респондента/ки, яку не слід зупиняти, перебивати чи стимулювати запитаннями. Перше наративне запитання про себе, своє життя дозволить більше дізнатися про особу, яка записується, а відтак у подальшій розмові коригувати запитання, вибудовувати діалог у руслі, яке дасть змогу співрозмовнику/ці розкритися.

Друге наративне запитання дуже загальне і зумисне дублює тематику програми інтерв'ювання, щоб респондент/ка вибудовували свою відповідь на власний розсуд – у певній послідовності, акцентуючи на важливих для них пережитих моментах і т. п. І знову *якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді.*

В частині інтерв'ю респонденти губляться з відповіддю на широке вступне питання і просять ставити їм точні запитання з питальника. Дотримання вільної наративної фази інтерв'ю на початку розмови є **вкрай (!)** важливим. Історичне інтерв'ю – це не детальні питання і такі ж детальні на них відповіді. Респондента/тку ще на самому початку інтерв'ю слід стимулювати до пригадування, осмислення пережитого, оціночних суджень і т. п. Упущення вільної вступної розповіді респондента/ки переведе розмову в русло запитання-відповідь. Після кількох таких запитань, особливо коли інтерв'юер їх просто зачитує з аркуша, співрозмовник перестане розповідати історію свого життя, пережиті події, а вже чекатиме на чергове запитання. В результаті навіть при наявності обширного питальника інтерв'ю виходить сухим і нецікавим, в певний момент навіть вже досліднику надокучить ставити нові запитання.

Під час наративної фази інтерв'ю дослідник має обмежитися активним включенням у розмову – уважно слухати, зберігати візуальний контакт, утриматися від ведення записів, жестами і невербальними знаками виявляти своє зацікавлення розмовою. Дозволяється робити короткі схематичні позначення, виділяти запитання в програмі, які після закінчення наративної вільної частини слід буде розвивати. Респондента/ку можна підтримувати короткими фразами: “так-так”, “розумію”, “звичайно”, але **в жодному разі (!)** “як таке могло статися?”, “це неймовірно!”, “такого не може бути!”. На етапі вільної розповіді варта відразу уточнювати нерозбірливо розчуті назви населених пунктів, прізвища згаданих осіб та інше, якщо ця інформація важлива в дослідженні, однак не зловживати цими уточнюючими запитаннями і не перебивати співрозмовника, змінюючи хід розмови.

Вільна наративна частина інтерв'ю закінчується в той момент, коли респондент/ка виговорившись підсумували: “Мабуть, це все, що можу сказати”, “Поки що це все” і подібне. Якщо вільна фаза тривала недовго й дослідник відчуває потенційну можливість до стимулювання продовження на рації, то можна спробувати знову допомогти людині розговоритися.

III. Запитання до наративної частини

Після закінчення вільної частини інтерв'ю переходить у фазу запитань до нарації/вільної розповіді респондента/ки. Наративні запитання є відкритими й орієнтованими на уточнення, пояснення, конкретизацію, поглиблення і розширення вже почутого. Запитання формуються так, щоб повернути людину нараз у розказаний нею епізод: “Ви розказували про ...”, “Пригадайте детальніше ...” та ін.

Після закінчення наративної частини в межах обговорюваної підтеми інтерв'юер може задавати стільки запитань, скільки вважав за потрібне, щоб з'ясувати всі деталі життєвих досвідів респондента/ки, які цікавлять. Послідовність цих запитань-уточнень і їхні комбінації залежали від обох творців інтерв'ю: оповідача та інтерв'юера.

У методичних рекомендаціях Г. Г. Грінченко зазначає наступні наративні запитання:

- 1) Питання-уточнення: «Ви говорили про те, що... будь ласка, поясніть, що Ви мали на увазі».
- 2) Питання-розширення, часове та ситуаційне: «Ви пригадували..., будь ласка, розкажіть, що цьому передувало», чи «Ви пригадували..., будь ласка, розкажіть, чим все закінчилося».
- 3) Питання-персоналізація: «Ви розповідали про..., пригадайте, будь ласка, хто ще...».
- 4) Питання-деталізація: «Ви називали..., будь ласка, розкажіть про це детальніше».
- 5) «Сценарне» питання: «Давайте ще раз повернемося до ситуації, коли... Розкажіть, будь ласка, що ще Ви пам'ятаєте? Що й хто Вас оточував? Що Ви бачили, що чули?»...

IV. Питання зі запитальника, про які не йшлося раніше в інтерв'ю

Після завершення розмови про те, що вже згадувалося у наративній частині, інтерв'юер звертався до проблем, про які ще не йшлося в інтерв'ю. Розмова зазвичай розпочиналась із вступної фрази: «В іншій розмові мені розповідали про... А що Ви можете про це сказати?» Після першої інформації, яку інтерв'юер отримав, знову відбувалось її уточнення, як і в попередніх ситуаціях. Далі інтерв'юер задавав наступні запитання з подальшим уточненням і детальним описом окремих моментів розповіді респондента/ки, які його цікавили. Інколи запитання інтерв'юера спричиняло згадування респондентами нової інформації, що не простежувалась у жодному з попередніх інтерв'ю. Це сприяє уточненню та розширенню тематики програми інтерв'ю, кінцевий варіант якої з кожним новим інтерв'ю коригується і вдосконалюється.

Зважаючи на вік, втому, погіршення самопочуття та інші обставини дослідник може зробити паузу або перенести цю фазу запитань на іншу зустріч. Якщо оповідач може й хоче говорити далі, розмова повинна тривати. Формулюючи запитання нових тематичних блоків не обов'язковим є дотримання їхньої по черговості в розробленому питальнику, пропонуємо рухатися за послідовністю розповіді, коли відповіді на одні запитання дозволяють поставити наступні. Не слід наполягати на відповідях на запитання, якщо помітно, що респонденту/ці неприємно про це згадувати.

Загальні зауваження

Інтерв'ю – це взаємодія. Роль інтерв'юера не зводиться до мовчазної присутності й лише формулювання запитань. Респондент/ка та інтерв'юер є обома творцями інтерв'ю, тому розмова вибудовується як послідовний діалог. Досліднику слід утримуватися від ролі “всезнаючого слухача”, не вибудовувати владно-підпорядкованих відносин, не бути експертом чи арбітром і т. п. Інтерв'юер з одного боку мінімізує свою присутність і вплив на співрозмовника, щоб не змінювати вибудованої траєкторії розповіді, не провокує, не підказує, а з іншого, – всіяко виявляє своє зацікавлення почутим. Інтерв'юер відіграє величезну роль у творенні усної історії – скеровує розповідь своїми запитаннями, розкриваючи одні теми й оминаючи інші; навіть мінікою, жестом може спровокувати

респондента/ку доводити чи спростовувати його/її попереднє твердження, нерідко змінюючи таким чином усю подальшу розмову.

Усна історія передбачає отримання суб'єктивної історії. Пригадуючи пережите респондент/ка не просто механічно відтворюють події і почуття з минулого, а неминуче вибудовують свою історію, своє бачення, коли щось зумисне опускається, “забувається”, а другорядні події стають центральними, бо розвиваються довкола співрозмовника, вивищують його/її. Респондент/ка конструюють своє минуле згідно зі сучасними реаліями – офіційної національної політики, світогляду, соціального статусу, особливостей біографії, зацікавлень, настрою, психічного стану. Однак в усній історії не точна реконструкція подій, а саме вибудована людиною розповідь є цінною для подальшого наративного аналізу. Супротивна і неприйнятна досліднику позиція теж заслуговує на увагу, вона постала з особистого пережиття, яке не варта піддавати сумнівам.

Транскрипт інтерв'ю – дослівна (!) передача мовної інформації в письмовій формі зі збереженням емоційних реакцій та інтонаційних особливостей. Транскрипт являється основним джерелом роботи усних істориків, тому при розшифруванні важливо передати атмосферу інтерв'ю з жестами, емоціями, паузами і т. п. (*зразок транскрипту додається окремим файлом*).

Список умовних позначень, що використовувались при розшифруванні інтерв'ю:

слово – вимовлені тихше слова

сло- – обірване слово

... – обірване речення

...<>... – різкий перехід від теми до теми

слово – вимовлене голосніше слово

[слово] – респондент та інтерв'юер говорять одночасно

слово – наголошене інтонацією слово

<-> – пауза (нетривала)

<--> – пауза (тривала)

<---> – пауза (дуже тривала)

<жест> – невербальні явища (хтось з'явився, жести, емоції)

(?????) – незрозуміле слово

?слово? – слово незрозумілого значення

(слово) – слово, яке напівпочуте-напіввідгадане

Супровідна документація:

Персоналія (*бланк додається*).

Дозвіл на проведення, зберігання і використання матеріалів інтерв'ю, складений у двох примірниках (один примірник залишається в особи, яка давала Вам інтерв'ю) (*бланк додається*).

Паспортний лист інтерв'ю (*бланк додається*).

Протокол інтерв'ю (*бланк додається*).

Біограма респондента/ки (особи, яка давала Вам інтерв'ю) (*бланк додається*).

Супровідна документація

Проект _____

Шифр: _____
Дата шифрування: _____

Опитувач _____ Дата інтерв'ю _____

ПЕРСОНАЛІЯ

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Прізвище від народження _____

Домашня адреса _____

_____ Телефон _____

Дата народження _____ Місце народження _____

*село/місто, район/повіт,**область/воєводство/тощо, країна*

Освіта, місце навчання, спеціальність _____

Основна професія, місце праці, посада _____

Інші важливі відомості _____

Інформація про дружину/чоловіка

*Прізвище сучасне (прізвище від народження), ім'я, по батькові, рік і місце народження, освіта, професія, національність**Інформація про батьків (Ступінь споріднення, прізвище сучасне (прізвище від народження), ім'я, по батькові, рік і місце народження, освіта, професія, національність)*

Батько: _____

Матір: _____

Інформація про дітей (Ступінь споріднення, прізвище сучасне (прізвище від народження), ім'я, по батькові, рік і місце народження, освіта, професія, національність)

Примітки

ДОЗВІЛ НА ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ІНТЕРВ'Ю

(заповнюється у 2-х екземплярах: один – для архіву, другий – для респондента)

РЕСПОНДЕНТ

Ім'я, прізвище, по батькові

Професія, місце праці, посада

Контактна адреса

Контактний телефон

Адреса електронної пошти

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ІНТЕРВ'Ю:

“Цей документ є гарантією, що інформацію, яку отримано від зазначеного вище РЕСПОНДЕНТА, буде використано виключно для науково-дослідних потреб з дотримання всіх особистих прав та інтересів РЕСПОНДЕНТА.”

КОМЕНТАРІ ЧИ ПОБАЖАННЯ РЕСПОНДЕНТА ЩОДО УМОВ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ІНТЕРВ'Ю:

Місце інтерв'ю:

Дата інтерв'ю:

“Я, _____, дозволяю використовувати матеріали проведеного зі мною інтерв'ю у відповідності з викладеними вище зобов'язаннями та моїми коментарями чи побажаннями.”

РЕСПОНДЕНТ: _____

підпис респондента

дата

ІНТЕРВ'ЮЕР:

прізвище, ім'я інтерв'юера

підпис інтерв'юера

дата

КОНТАКТНИЙ ТЕЛЕФОН ІНТЕРВ'ЮЕРА: _____

Ця частина бланку заповнюється тільки на екземплярі, призначеному для архіву.

МІСЦЕ ЗБЕРЕЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ІНТЕРВ'Ю: Архів усної історії кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

ОПИС МАТЕРІАЛІВ, ОТРИМАНИХ ВІД ІНТЕРВ'ЮЕРА:

“Погоджено” – Архівіст: _____

прізвище, ім'я

дата

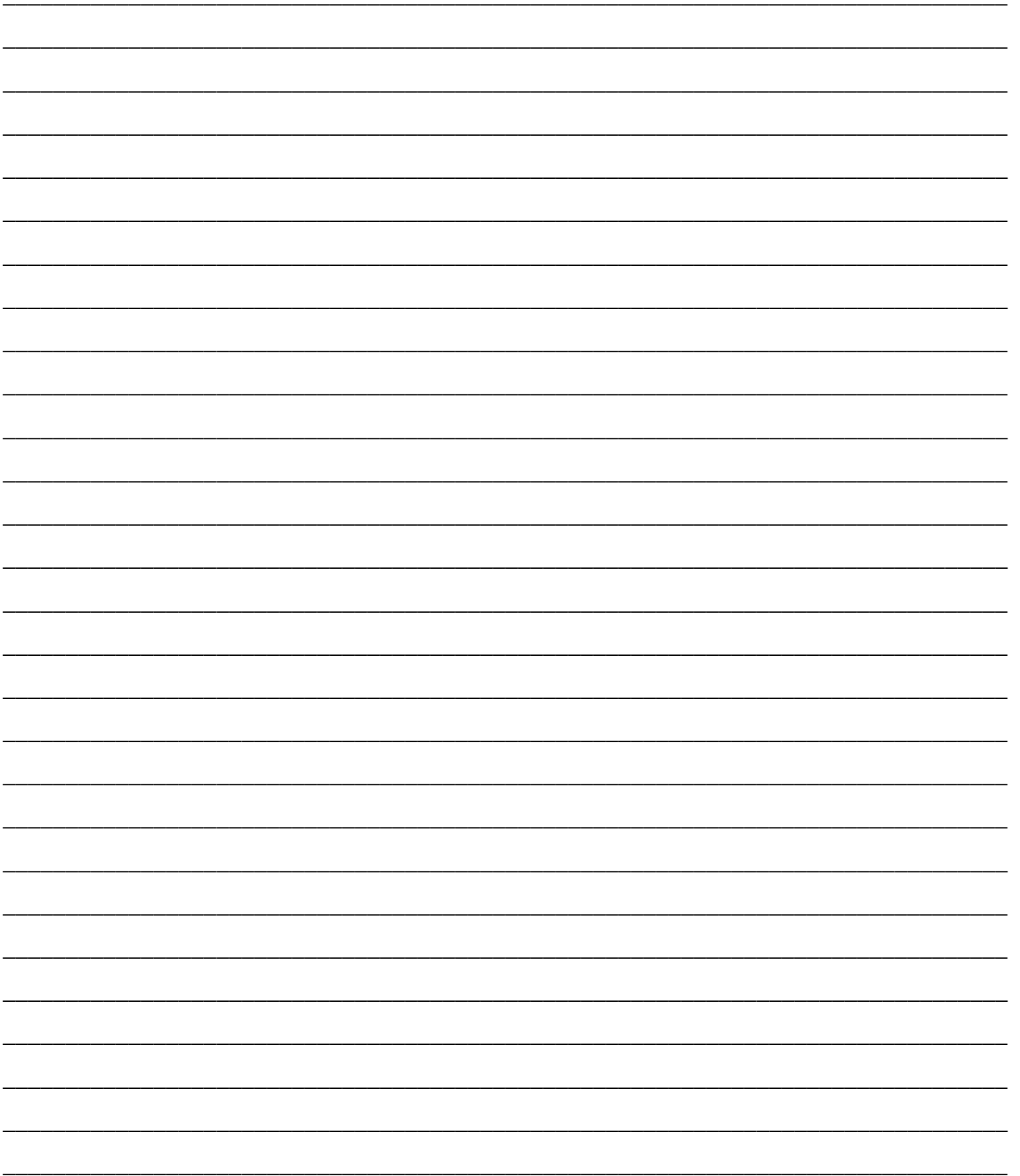
Проект _____

Шифр: _____

Дата шифрування: _____

ПАСПОРТНИЙ ЛИСТ ІНТЕРВ'Ю

Дата інтерв'ю	
Місце проведення інтерв'ю	
РЕСПОНДЕНТ:	
Прізвище, ім'я, по батькові	
Дата й місце народження	
Адреса й телефон	
Доступ до інформації (відкритий, частковий, закритий, анонімний)	
Походження, склад родини	
Освіта, спеціальність	
Професія, місце праці, посада	
ІНТЕРВ'ЮЕР:	
Прізвище, ім'я, по батькові	
Адреса й телефон	
ІНТЕРВ'Ю:	
Загальна тривалість запису	
Зміст (анотація) інтерв'ю (детальний перелік тематики і сюжетів розмови)	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>
Ставлення оповідача/ки до питань, готовність дати інтерв'ю	
Кількість зустрічей	
Примітки й коментарі	

Біограма респондента/ки

Ми щиро вдячні Вам за співпрацю і просимо заповнити (*може заповнити інтерв'юер зі слів респондента/ки*) цю коротку анкету, дані з якої є цілком конфіденційними і будуть використані нами виключно у науково-дослідних цілях.

Прізвище _____

Ім'я _____

По-батькові _____

Рік народження, вік (повних років) _____

Місце народження (село/місто, район, область) _____

Освіта, спеціальність _____

Професія, місце праці, посада _____

Місце проживання _____

Національність _____

Близькі родичі _____

Інформація про батьків:

ПІБ матері _____

Освіта, спеціальність _____

Професія, місце праці, посада _____

ПІБ батька _____

Освіта, спеціальність _____

Професія, місце праці, посада _____

Перелік супровідної документації та інших матеріалів при оформленні до архіву усної історії

1. Диск (CD-R, CD-RW) з електронними файлами (УВАГА! Обов'язково перевірити диск на наявність і доступність усіх матеріалів):
 - 1). звуковий файл (запис) інтерв'ю;
 - 2). електронний варіант транскрипту (розшифрування) інтерв'ю;
 - 3). персоналія;
 - 4). паспортний лист інтерв'ю;
 - 5). протокол інтерв'ю;
 - 6). біограма респондента/ки (особи, яка давала Вам інтерв'ю);
 - 7). електронні фотографії особи (персональні, родинні), яка давала Вам інтерв'ю (*за згодою*) та фотографії процесу запису (нехай третя особа сфотографує процес запису інтерв'ю).

Диск вкласти у підписаний паперовий конверт для дисків (підпис: назва проекту та прізвище й ініціали респондента/тки) і прикріпити (акуратно приклеїти) до внутрішньої сторони паперової папки, яка міститиме перелічену нижче супровідну документацію.

2. Супровідна документація до інтерв'ю (в папці знаходиться в окремому файлі):
 - 1). персоналія (*бланк додається*);
 - 2). дозвіл на використання матеріалів інтерв'ю, складений у двох примірниках (один примірник залишається в особи, яка давала Вам інтерв'ю) (*бланк додається*);
 - 3). паспортний лист інтерв'ю (*бланк додається*);
 - 4). протокол інтерв'ю (*бланк додається*);
 - 5). біограма респондента/ки (особи, яка давала Вам інтерв'ю) (*бланк додається*).
3. Роздрукований транскрипт (розшифрування) інтерв'ю (*оформлений згідно зразка, який додається*) (в папці знаходиться в окремому файлі).
4. Питальник інтерв'ю, який студент/ка обрали для інтерв'ю (*зразки питальників додаються*) (в папці знаходиться в окремому файлі).
5. Роздруковані фото респондента (*за згодою*) та фотографії процесу запису (зроблені під час запису інтерв'ю) (в папці знаходиться в окремому файлі).
6. Родинні фотографії, листи та інші документи важливі для інтерв'ю (оригінали або якісні копії) (в папці знаходяться в окремому файлі). *На звороті кожної фотографії слід зазначити: дату, місце і хто зображений, за яких подій/обставин сфотографовано.*
7. Паперова папка на зав'язку, в якій знаходяться всі вище перелічені матеріали.
Папку підписати – наклеїти аркуш А 5 з наступною інформацією:

- **Назва проекту:** (*вказати* за назвою програми/питальника інтерв'ю)
- **Респондент/ка:** (*вказати* прізвище, ім'я, по батькові)
- **Рік і місце народження:**
- **Дата і місце проведення інтерв'ю:**
- **Інтерв'юер:** (*вказати* прізвище, ім'я, по батькові)

Рекомендована література

- Белановский С. А.* Глубокое интервью: Учебное пособие. – Москва, 2001.
- Биографический метод в социологии: история, методология и практика / Е.Ю. Мещеркина, В.В. Семенова. – Москва, 1994. – С. 11–42.
- Боровик М., Пастушенко Т.* Усна історія: сучасність та перспективи в Україні // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ, 2012. – Вип. 111. – С. 4–6.
- Вилегала А.* Усна історія “закордоном”: про методологічні проблеми, що виникають у процесі досліджень в іншій країні // “Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді”: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Львів] 25-26 вересня 2014 р. / Упорядники: О. Кісь, Г. Грінченко, Т. Пастушенко. – Львів, 2014. – С. 42–59.
- Грінченко Г.* (Авто)біографічне інтерв’ю в усноісторичних дослідженнях: до питання про теорію нарративного аналізу // Схід / Захід. Історико-культурологічний збірник. – Вип. 11–12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. – Харків, 2008. – С. 59–76.
- Грінченко Г.* Усна історія: теорія, метод, джерело // Невигадане: Усні історії остарбайтерів / Автор-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко. – Харків, 2004. – С. 10–32.
- Грінченко Г. Г.* Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження: Для студентів і аспірантів. – Харків, 2007.
- Грінченко Г., Реброва І., Романова І.* Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках (на прикладі сучасних Білорусії, Росії та України) // Український історичний журнал (Київ). – 2012. – № 4. – С. 172–187.
- Кісь О.* Гендерні аспекти практики усноісторичних досліджень: особливості жіночого досвіду, пам’яті і на рації // “Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді”: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Львів] 25-26 вересня 2014 р. / Упорядники: О. Кісь, Г. Грінченко, Т. Пастушенко. – Львів, 2014. – С. 11–41.
- Кісь О.* Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади // Україна модерна. – Число 11. – Львів-Київ, 2007. – С. 7–21.
- Кісь О.* Усна історія в сучасній Україні: здобутки і виклики часу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.boell.org/uk/2017/01/16/usna-istoriya-v-suchasniy-ukrayini-zdobutki-i-vikliki-chasu>.
- Костенко Н., Іванов В.* Досвід контент-аналізу: моделі та практики. – Київ, 2003.
- Куделя-Свйонтек В.* Забілені плями. Усна історія визначних історичних подій сьогодні // “Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді”: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Львів] 25-26 вересня 2014 р. / Упорядники: О. Кісь, Г. Грінченко, Т. Пастушенко. – Львів, 2014. – С. 60–82.
- Лебдушка Л., Волошин Ю.* Жива історія – метод усної історії в школі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ustnayaistoriya.info/wp-content/uploads/2015/08/oral-history_brochure_ukraine_book-web_21x21cm-1.pdf.
- Лоскутова М. В.* Устная история: Методические рекомендации по проведению исследования. – Санкт-Петербург, 2002.
- Нолл В.* Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920-30 років. – Київ, 1999.

- Портелли А.* Особенности устной истории // Хрестоматия по устной истории / Пер., сост., введение, общ. ред. М. В. Лоскутовой. – Санкт-Петербург, 2003. – С.32–51.
- Розенталь Г.* Цілюща дія розповідання історій: до питання про умови розповідання історій у контексті дослідження та терапії // Схід / Захід. Історико-культурологічний збірник. – Вип. 11–12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. – Харків, 2008. – С. 42–58.
- Семенова В.В.* Качественные методы: введение в гуманистическую социологию. – Москва, 1998.
- Сурева Н.* Правила видання джерел з усної історії (проект). – Запоріжжя, 2005.
- Схід / Захід. Історико-культурологічний збірник. – Вип. 11–12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. – Харків, 2008.
- Томсон А.* Чотири зміни парадигм в усній історії // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 11-12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За редакції Володимира Кравченка та Гелінади Грінченко. – Харків, 2008. – С. 7–24.
- Томпсон П.* Голос прошлого. Устная история / Пер. с англ. – Москва, 2003.
- Тош Д.* Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – Москва, 2000.
- Хрестоматия по устной истории / Пер., сост., введение, общ. ред. М. В. Лоскутовой. – Санкт-Петербург, 2003.
- Każmierska K.* Wywiad narracyjny – technika i pojęcia analityczne // Biografia a tożsamość narodowa. Praca zbiorowa pod redakcją M. Czyżewskiego, A. Piotrowskiego, A. Rokuszewskiej-Pawełek. – Łódź, 1997. – S. 35–44.
- Oral History reader. Edited by Robert Perks and Alister Thompson. – London and New-York: Routledge, 2003.
- Wylegała. A* Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich “ziem odzyskanych”. – Toruń, 2014.
- Yow V. R.* Recording Oral History: a Practical Guide for Social Scientists. – Thousand Oaks–London–New Delhi, 1994.

Упорядники та автори програм інтерв'ю

Боднар Г. А., к. і. н., доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського;

Гординська О. В., студентка-магістрантка кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського;

Качмар В. М., к. і. н., доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського;

Лукачук О. В., к. і. н., доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського (за сумісництвом), молодший науковий співробітник Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України;

Максим'як Р. М., студентка-магістрантка кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського;

Пакіш Л. Я., студентка IV курсу кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського.

Шелеп Ю. І., к. і. н., молодший науковий співробітник Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.